

MUNDARIJA

Kirish		3
I BOB	AXBOROT TIZIMI TUSHUNCHASI VA UNING JAMIYATDAGI O`RNI	6
1.1	Jamiyatni axborotlashtirish va istiqbolli g‘oyalar.....	6
1.2	Tizim tushunchasi.....	13
1.3	Axborot tizimidagi jarayonlar.....	20
II BOB	ELEKTRON TIJORAT TUSHUNCHASI VA TEXNOLOGIYASI	22
2.1	Elektron tijorat tushunshasi.....	22
2.2	Veb-dasturlash asoslari va zamonaviy platformalar. Server texnologiyalar.....	29
2.3	Foydalanuvchilar uchun qo‘llanma.....	39
2.4	Kompyuter xonalarida ish joyiga qo'yiladigan ergonomik talablar.	42
Xulosa		
Foydalanilgan adabiyotlar		
Ilova		

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5349-son farmoni qabul qilingan bo'lib, unda elektron tijoratda integrativalashgan savdo va marketing platformalari, internet-do'konlar, to'lov tizimlarini, shuningdek, logistika tizimlarini joriy etishga etarlicha e'tibor qaratilmayotganligi, bu iqtisodiyot va tadbirkorlik rivojlanishi, chet el investiciyalari jalb qilinishi to'xtatib turilishining sabablaridan biri bo'layotganligi aytib o'tilgan. [1]

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3549-son qaroriga asosan 2018 yilning 1 iyunigacha bo'lgan muddatda 2018-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratni rivojlantirish Dasturi ishlab chiqilishi belgilangan. [2]

Yuqoridagi normativ huquqiy hujjatlarning ishlab chiqilishi O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratni rivojlantirishga katta turtki bo'lib hizmat qildi hamda yaqin yillarda iqtisodiyotning rivojlanishiga o'z hissasini qo'shishi lozim.

Shu bilan birga, hozirgi paytda Respublikada kitobhonlikka katta e'tibor berilayotganligini aytib o'tish lozim. Bu bo'yicha Prezidentimiz SH.Mirziyoev 2017 yilning 1 iyulida "Kamolot" harakatining 4 qurultoyida: "hozirgi kunda mamlakatimizda kitobhonlik saviyasini oshirish, mutolaa madaniyatini yuksaltirishga katta ahamiyat berilayotgani sizlarga ma'lum. Shu borada yana bir muhim loyiha - 2020 yil 1 dekabrgacha har bir tuman va shaharda O'zbekiston yoshlar ittifoqiga qarashli, barcha qulayliklarga ega bo'lgan kutubhona va kitob do'konini ham o'z ichiga olgan kichik Yoshlar markazlarini barpo etish loyihasini amalga oshiramiz", - deb aytib o'tganlar. [3] -

Buning natijasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobhonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha

kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida”gi PQ-3271-son qarori ishlab chiqildi.
[4]

Bugungi kunda, kitobhonlikni rivojlantirish, kitobhonlarga qulayliklar yaratish maqsadida kitob do'konlarining elektron ahborot tizimini yaratish hamda onlayn ravishda savdosini tashkil etish muhim vazifalardan biri sanaladi.

Shu bilan birga, Respublikada ushbu faoliyatni olib borish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasini takomillashtirish maqsadida bir qator boshqa qaror, farmon va farmoyishlar qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi «Axborotlashtirish to'g'risida» 2003 yil 11 dekabrda 560-II-son qonuni shular jumlasidan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida» 2002 yil 30 maydagi PF-3080-son farmoni [2].

Shuni ta'kidlash joizki, 2011-yil bilan taqqoslaganda internet tarmog'iga ulanishning texnik imkoniyati 16 barobar, 2012-yilga nisbatan 2,12 martaga oshgani ma'lum bo'ldi. So'nggi 3 yil mobaynida mamlakatimizda internet va ko'rsatilayotgan xizmatlar ko'lamini rivojlantirish uchun shartsharoitlar yaratib berish maqsadida, «O'zbektelekom» AK tegishli davlat organlari bilan kelishgan holda xalqaro internet kanallari uchun operator va provayderlar tomonidan to'lanadigan ijara tariflari 2,5 barobarga kamaytirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» 2002 yil 30 iyundagi 200-son Qarori [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2013 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2014 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasida mamlakat iqtisodiyotining barcha jabhalarida AKTning joriy qilinish holati to'g'risida ham to'xtalib o'tilgani bejiz emas. Bundan tashqari “Kichik biznes va hususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay, ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir

qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qororga binoan Mustaqillik yillarida O'zbekistonda bozor iqtisodiyotining asosi bo'lgan hususiy mulk ustuvorligini mustahkamlaydigan barqaror qonunchilik bazasi yaratilganini qayd etish zarur. O'rta mulkdorlar sinfini shakllantirish, mamlakat iqtisodiyotini barqaror yuksaltirish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadini oshirishning muhim omili bo'lgan kichik biznes va hususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish bo'yicha qulay, ishbilarmonlik muxiti hamda ishonchli xususiy kafolatlar yaratildi. «Kichik biznes va hususiy tadbirkorlik yili» Davlat dasturiga muvofiq, joriy yilda tadbirkorlik faoliyatini keng rivojlantirish uchun yanada qulay biznes muhitni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilindi.

Jumladan, davlat va xo'jalik boshqaruvi, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish, AKTdan foydalangan holda jismoniy va yuridik shahslar orasida tezkor muloqat va o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish, shuningdek, taqdim etiladigan xizmatlardan keng qamrovli foydalanishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007 yil 23 avgustidagi 181-son «Davlat va xo'jalik boshqaruvi, mahalliy davlat xokimiyati organlarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda yuridik va jismoniy shahslar bilan o'zaro hamkorligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi Qarori asosida « Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda interaktiv davlat xizmatlari xaqidagi Nizom» va «Bazaviy interaktiv davlat xizmatlari reestri» tasdiqlangan.

Ishning maqsad. "Samarqand shahridagi kitob do'konlarining elektron axborot tizimini yaratish va kitoblarning onlayn savdosi uchun web saytni yaratishi va ushbu web sayt orqali mijozlarga taklif qilinadigan xizmatlar va kitoblar haqida to'liq ma'lumot berish.

Bitiruv malakaviy ishi kirish, 3 ta bob, xulosa , foydalanilgan adabiyotlar hamda ilovadan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining birinchi bobida axborot kommunikatsiya texnologiyalarining xolati va kelajagi, zamonaviy web texnologiyalar,masalanig qo'yilishi ko'rib chiqilagan.

Ikkinchi bobda web sayt arxetektutasini ishlab chiqish, web sayt malumotlar bazasini yaratish, foydalanuvchilar uchun qo'llanma bo'limlaridan iborat.

Uchinchi bobda, hayot faoliyati xavfsizligi ko'rib chiqilgan.

I BOB AXBOROT TIZIMI TUSHUNCHASI VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI

1.1 Jamiyatni axborotlashtirish va istiqbolli g'oyalar

Yangi XXI asrda mamlakatlarning milliy iqtisodi globallashib, axborotlashgan iqtisod shakliga aylanmoqda. Ya'ni milliy iqtisoddagi axborot va bilimlarning tutgan o'rni tobora yuksalmokda va ular strategik resursga aylangan. Dunyoda jamg'arilgan axborot va bilimlarning 90 % i so'nggi 30 yil mobaynida yaratilgan. Axborot va bilimlar hajmining kundan-kunga ortib borishi milliy iqtisodning barcha sohalarida, jumladan, ta'limda ham axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalaridan keng ko'lamda samarali foydalanishni talab etmoqda.

Axborot huddi an'anaviy resurslar kabi izlab topish, tarqatish mumkin bo'lgan resursga aylandi. Ushbu resursning foydalanadigan umumiy hajmi kelgusida davlatlarning strategik imkoniyatini, shuningdek mudofa qobiliyatini ham belgilab beradi, deyishga jiddiy asos bor.

Axborot, kompyuterlashtirish, hisoblash texnikasi, zamonaviy axborot texnologiyasi, modellash, ma'lumotlar manbai, dasturlashtirish, shaxsiy kompyuterlar, dastur bilan ta'minlash va boshqa shu kabi ilmiy tushunchalar jamiyatni axborotlashtirishning eng muhim xususiyatlarini ifoda etadi.

Axborot - ijtimoiy, iqtisodiy tabiiy fanlarning, tafakkur ilmining taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan bilim va ma'lumotlar, kishilarning amaliy faoliyati davomida to'plagan tajribalari majmui demakdir. Inson axborot oqimi ichra yashar ekan, turli-tuman voqea, hodisalar va jarayonlarning bir - biriga aloqadorligini, o'zaro munosabati mohiyatini tahlil etish, mushohada va mulohaza qilib ko'rish maqsadida ko'pdan ko'p dalil va raqamlarga murojaat qiladi. Axborot tufayli nazariy bilimlar amaliyot bilan birlashadi.

Hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti axborot oqimining juda ham kengayishiga olib keldi. Axborot oqimining tobora kengayib borganidan shu narsa ham dalolat bera oladiki, o'tgan asrning 70-yillar o'rtalariga keliboq ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyoti shunday darajaga etgan ediki, ulardan oqilona foydalanish, ijtimoiy ishlab chiqarishni jadallashtirish uchun yiliga 1016 arifmetik

amalni bajarish kerak bo'ladi. Tabiiyki, bunday murakkab hisob - kitobni cho't qoqib amalga oshirib bo'lmaydi. 10 milliard kishi bir yil davomida tinmay ishlagan taqdirdagina shuncha arifmetik amalni echa olishi mumkin.

Axborot resurslarini oqilona tashkil etish va foydalanishda ular mehnat, moddiy va energetik resurslar ekvivalenti sifatida namoyon bo'ladi. Ayni paytda axborot — bu boshqa barcha resurslardan oqilona va samarali foydalanish hamda ularni asrab-avaylashga ko'maklashuvchi yagona resurs turidir.

XXI asrga kelib insoniyat tarixida ilk bor sanoati rivojlangan mamlakatlar ishlab chiqarishida axborot ish quroliga aylandi. Moddiy ishlab chiqarish sohasidan mehnat resurslarining og'ishmay axborot sohasiga o'tib borishi tendentsiyasi tobora yaqqol sezilmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, ishlab chiqarish sur'ati o'sishi va rivojlanishi jarayonida qarorlar qabul qilish hamda boshqarish uchun zarur bo'lgan axborot hajmi oshib bormoqda. Bu o'sish avvalo, iqtisodiy, texnik, ilmiy, texnologik va ijtimoiy tizimlar va jarayonlarda namoyon bo'lmoqda.

Axborot hajmining ortishi va uni qayta ishlash vositalarining rivojlanmaganligi insonning u to'g'risida ta'savvurga ega bo'lishi va ulardan foydalanishini qiyinlashtiradi. Ko'plab vaqt axborotni qidirishga, ajratishga va foydalanishga ketadi. Axborot fondlari har bir insonga xizmat qilishi uchun yangi, zamonaviy vositalar kerak bo'ladi. Shuning uchun XX asr o'rtalariga kelib axborotni ishlash sohasida ko'p odamlar shug'ullana boshladi. Axborot bilimlar manbai sifatida jamiyat uchun strategik resursga aylandi. Bu resurslardan samarali foydalanish esa jamiyatni axborotlashtirish jarayoni bilan bog'liq.

Axborotlashtirish jarayoni deganda — inson faoliyatining muhim yo'nalishlarida olingan bilimlardan samarali foydalanish uchun ko'rilgan kompleks chora-tadbirlar tushuniladi.

Zamonaviy va samarali echimlar topish uchun ko'plab, struktura jihatidan murakkab axborot tizimi yaratilmoqda, natijada, axborotlashtirish jarayonida ishtirok etuvchilar soni kun sayin ortib bormoqda. Bu jamiyat va moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarining ko'plab mablag'larini shu sohaga jalb qilishga olib

kelmoqda. Bu o'z navbatida insonlarni axborot resurslaridan ratsional foydalanish yo'llarini qidirishga majbur qilmoqda. Zamonaviy sharoitda yangi axborot oqimi qanchalik tez ko'paysa shu bilan birga ularning eskirish muddatlari ham tezlashmoqda, bu o'z navbatida, axborotni tanlash, unga erishish qiyinchiliklarini keltirib chiqarmoqda.

Har bir muhandis, hizmatchi, rahbar o'z faoliyati davomida ko'plab qog'ozlarga bitilgan axborotni tahlil qilishiga to'g'ri keladi. Bu esa axborotga erishish uchun ko'plab vaqt sarflashga to'g'ri kelib, ishni tashkil qilish unumdorligiga salbiy ta'sir qiladi. Bunday muammolarni samarali yechish jamiyatni axborotlashtirish masalasini ko'ndalang qilib qo'ymoqda.

Jamiyatni axborotlashtirish – yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan holda sharoit ratishning tashkiliy ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy jarayonidir .

Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni quyidagi qator muammolarni hal etilishini talab etadi:

1. Hisoblash texnika vositalarini jamiyat faoliyatining barcha tarmoqlariga tadbiq qilish.

2. Jamiyat a'zolarini hisoblash texnikasi vositalaridan samarali foydalanishga o'rgatish.

3. Jamiyat a'zolarining turli xil ehtiyojlarini qondirishda axborot resurslaridan to'la va samarali foydalanishlarini ta'minlash.

Axborotlashgan jamiyat – ko'pchilik ishlovchilarning axborot, ayniqsa uning oliy shakli bo'lmish bilimlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va amalga oshirish bilan band bo'lgan jamiyatidir.

Axborotlashgan jamiyatning o'ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- axborot iqtisodiyotining rivojlanishi;
- axborot tangligini bartaraf etish;
- axborot texnologiyasining globalligiga erishish;

- turli axborot resurslariga erkin kirib borilishi;
- axborot resurslarining ustunligini ta'minlash;
- yangi axborot texnikasi va texnologiyalarini keng qo'llash;
- boshqaruv faoliyatida axborotdan samarali foydalanish.

Axborotlashgan jamiyatda inson axborot bilan ishlash bo'yicha ma'lum darajadagi axborot madaniyatiga ega bo'lishi zarur. Buning uchun shaxsni axborotni tez qabul qilish va katta hajmini qayta ishlash, zamonaviy vositalar, usullar va texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash lozim.

Axborot madaniyati deganda – jamiyat a'zolarining axborotdan maqsadli foydalanish, axborotni qayta ishlash va uzatish, zamonaviy texnik-tashkiliy vositalardan va usullaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi tushuniladi.

Axborotlashgan jamiyat quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- texnik qurilmalardan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- o'z faoliyatida kompyuter, axborot texnologiyalaridan foydalanish;
- turli manbalardan axborotni olishni bilish va undan samarali foydalanish;
- axborotni tahliliy qayta ishlash asoslarini egallash;
- o'z faoliyatiga taalluqli axborotni bilish va u bilan ishlashni uddalash.

Axborotlashgan jamiyatning shakllanish va takomillashish muammolariga bag'ishlangan chet el va mamlakatimiz olimlarining ilmiy ishlari salmog'i oz emas.

“Axborotlashgan jamiyat” tushunchasini birinchilar qatorida amerikalik iqtisodchi olim F. Maxlup ilmiy doiraga kiritgan. U monopoliya raqobatida patentlashtirish tizimining tutgan o'rnini statistik usullar asosida o'rganib, AQSh yalpi ichki mahsulotida axborotning miqdoriy jihatdan tavsiflanishini ko'rib chiqdi. Olim axborotni tovar sifatida qabul qilish kontseptsiyasiga asoslangan holda Amerikada kelajakda jamiyat rivojlanishining asosiy sharti «axborotlashgan iqtisod» bo'lishi g'oyasini ilgari surdi.

O'z kontseptsiyasida F. Maxlup AQSh da nafaqat ilmiy-texnik axborotning, balki hoxlagan ijtimoiy axborotning tarqatilishi va ishlab chiqarilishining o'sishini tavsiflovchi aniq empirik materiallardan foydalandi. Keyinchalik AQSh va boshqa

mamlakatlarda «axborotlashgan jamiyat» kontsepsiyasini P.Drakker, D.Bell, E.Parker, M.Porat, A.Toffler, A.Mol, J. Stigler, K.Errou kabi bir qator iqtisodchilar oldinga surishdi. Hozirgi kunda ular olib borgan tadqiqotlar natijasi o'laroq milliy iqtisodda "axborot tarmog'i", "axborot iqtisodi" va "axborotlashgan jamiyat" kabi kontsepsiyalar vujudga kelgan.[6]

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, jahon amaliyotida axborot sohasining milliy iqtisoddagi o'rnini aniqlash bo'yicha iqtisodiy hisob printsiplariga asoslangan ikkita eng mashhur ilmiy qarash mavjud bo'lib, ular F. Maxlup va M. Poratlarga tegishli.

F. Maxlup bilimlarning u yoki bu soha faoliyatida tutgan o'rnini har tomonlama o'rgangan hamda milliy iqtisod sohalarini yangicha guruhlashtirishning sintezini va bilimlar industriyasini mohiyat jihatidan belgilab oldi.[7]

Iqtisodchi olim F. Maxlup birinchilardan bo'lib milliy boylikning qanday qismi axborot mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash va tarqatish hisobiga vujudga kelishini hamda bilim, umuman u bilan bog'liq bo'lgan yalpi milliy mahsulot qismini aniqlash masalasini ko'ndalang qo'ydi. U AQSh milliy iqtisodini to'la tadqiq qildi va bilimlar yaratadigan 30 ta tarmoqni belgilab oldi hamda ularni 5 ta guruhga ajratdi: maorif; ilmiy tadqiqot va ishlab chiqarish; aloqa va ommaviy axborot vositalari; axborot mashinalari va vositalari; axborot xizmatlari.[7]

Doktor Mark Uri Porat esa mavjud milliy hisoblar tizimiga asoslangan holda milliy iqtisodda axborot faoliyatining hajmini belgilashga intildi. Uning ilmiy qarashi qabul qilingan statistika tizimi asosida milliy iqtisoddagi mavjud axborot faoliyati turlarini aniqlashdan iborat bo'lgan. Ushbu tadqiqotning asosida «axborot bilan bog'liq faoliyat zamonaviy jamiyatning eng asosiy elementlaridandir» degan fikr yotadi. Uning fikricha, rivojlangan mamlakatlarning iqtisodi mazmunan ishlab chiqarishdan «axborotlashgan»ga aylanmoqda. M. Poratning tadqiqoti asosan ikkita maqsadni ko'zlagan, ya'ni axborot bilan bog'liq faoliyatni aniqlash va uning hajmini hisoblashdir. Axborotni ishlab chiqarayotgan tarmoqlar qo'llayotgan texnologiya, ishlab chiqayotgan mahsulot va ko'rsatayotgan

xizmatlari shunchalik xilma-xilki, ularni bitta yagona tarmoqqa birlashtirish o'ta mushkul. Ammo ularning barchasi axborot mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va tarqatishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham ular "axborotlashgan" degan yagona faoliyatda birlashadi.

Amaliyoti rivojlangan mamlakatlarda fan va axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalarining takomillashib borishi axborotlashgan jamiyatni shakllantirish bo'yicha o'zining nazariy takliflarini bergan olimlarning g'oyalari o'z o'rnini topayotganini ko'rsatmoqda. Bashorat qilishlariga qaraganda, butun jahon mamlakatlari yagona kompyuterlashtirilgan va axborotlashtirilgan kishilar jamiyatiga aylanib boradi. Tadqiqotlar axborotlashgan jamiyatga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlarni belgilab berdi:

- axborot tanqisligi muammosi hal etiladi;
- boshqa resurslarga nisbatan axborot resurslari birlamchi o'ringa chiqadi;
- axborotlashgan iqtisod rivojlanishning asosiy shakli bo'lib xizmat kiladi;
- jamiyat taraqqiyotining negizi bo'lib axborot-kommunikatsiyalar bozori tovarlarini keng qo'llash shartlari qo'yiladi;
- insoniyat taraqqiyotining yagona axborot maydoni shakllanmoqda.

Hozirgi bosqichda ilmiy-texnikaviy rivojlanishning asosiy xususiyatlaridan biri - axborotning jamiyatdagi rolini belgilab olishdir.

Shu o'rinda mazkur muammoga bag'ishlangan respublikamizning tanikli olimlari akademiklar V.Q. Qobulov, S.S. G'ulomov, professorlar A.A. Abdug'afforov, R.X. Alimov, M.Irmatov, T.Sh. Shodiev, D.N. Ahmedov, B.M. Ismoilov, Z.T. Odilova va boshqalarning ilmiy ishlarini ta'kidlab o'tish joizdir. Akademik V.Q. Qobulov ta'kidlaganlaridek, «Iqtisodiy kibernetika, ijtimoiy ishlab chiqarishning siyosiy-iqtisodiy tahliliga asoslangan holda, axborot va materiallarni tubdan o'zgartirib yuborishning iqtisodiy tizimi doirasida ko'radi».

Axborot tanqisligi bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv xatolari juda qimmatga tushadi. Ayni paytda, boshqaruv va ishlab chiqarish samaradorligi, ilg'or

texnologiyalarni ishlab chiqish va foydalanish bo'yicha eng ko'p axborotga ega bo'lgan tizim yutib chiqmoqda.

Mutaxassislar, birinchi galda iqtisodchilarning axborotga erkin kirib borishini sanoat rivojlanishi sharoitida bozor iqtisodi samaradorligining asosiy shartlaridan biri deb hisoblaydi. Ularning faoliyati va jamiyat ishlab chiqarishining asosiy sohalari u yoki bu ma'noda axborot bilan bog'liq bo'lib, ish bilan band bo'lganlarning 40-60 % ini tashkil etadi. Axborot xizmatlari jahon yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy daromadining 10 % ini tashkil qilmoqda. Shuning 90 % i AQSh, Yaponiya va G'arbiy Evropa hissasiga to'g'ri keladi.

Axborot intellektual faoliyatning muhim mahsuloti sanaladi. Sanoati rivojlangan barcha mamlakatlarda ushbu mahsulotlarni o'z foydalanuvchilariga etkazishning «usullari va vositalari» ni ishlab chiqish hamda joriy etish jadal sur'atlarda olib borilmoqdaki, bu axborot tizimlari va texnologiyalari sanoatini yaratishda o'z aksini topgan.

Jamiyatni kompyuterlashtirish, axborot texnologiyalarini rivojlan-tirish bo'yicha vazifalarni hal etish uchun 2002 yil 30 mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida» gi Farmonda belgilangan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi axborotlashtirishning milliy tizmlari barpo etilishini, iqtisodiyotga va jamiyatning har bir a'zosi hayotiga kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalari ommaviy joriy etilishi uchun shart-sharoitlarni ta'minlaydi, jahon bozorida mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshiradi.[7]

1.2. Tizim tushunchasi

Hozirgi davr iqtisodiyotining murakkabligi va jo'shqinligi uning tuzilmasini unsurlarining tashqi muhit bilan o'zaro aloqasini, unsurlar ishlashi optimal tartiblarini belgilashni o'rganishni, ya'ni iqtisodiyotni yaxlit tizim nuqtai nazaridan tadqiq etishni ko'zda tutadi.

Tizim soʻzi rus tilidagi sistema soʻzining tarjimai boʻlib, oxirgisi yunoncha soʻzi boʻlmish “systema” soʻzidan olingan. Systema soʻzining asl maʼnosi – bu biri biri bilan bogʻliq boʻlgan qismlar va elementlar toʻplamining yaxlit butun obʼekti tushuniladi.

Tizimlar umumiy nazariyasi - bu ilmiy yoʻnalish boʻlib, ishlab chiqarish tabiati murakkab tizimlar tahlili va sintezining birtalay falsafiy, uslubiy, ilmiy muammolarini oʻrganadi.

Hozirgi kunda fan va texnikada koʻp qoʻllaniladigan tushunchalardan biri - tizimdir. Tizim – bu tashkil etuvchilardan iborat bir butunlik degan maʼnoni anglatadi. Umumiy holda tizimga quyidagicha taʼrif keltiramiz.

Tizim – bu oʻzaro bogʻliq va yagona maqsadga erishish uchun maʼlum qoida asosida oʻzaro munosabatda boʻladigan elementlar toʻplamidir. Bu elementlar toʻplami oddiy elementlar yigʻindisidangina iborat boʻlmay, har bir element ham oʻz navbatida tizim boʻlishi mumkin.

Tizimlarni turli belgilarga koʻra turkumlarga ajratish mumkin. Umuman olganda, tizimlar moddiy yoki mavxum boʻlishi mumkin (mavxum - inson ongi maxsuli).

Moddiy tizimlar, asosan moddiy obʼektlar toʻplamidan tashkil topadi. Oʻz navbatida moddiy tizim anorganik (mexanik, ximik) va organik (biologik) tizimga yoki aralash tizimga ajratiladi. Moddiy tizimlarda asosiy oʻrinni ijtimoiy tizim egallaydi. Bunday tizimning xususiyatlaridan biri insonlar oʻrtasidagi munosabatlarni aks ettirishdir.

Mavhum tizimlar inson ongining maxsuli boʻlib, har xil nazariyalar, bilimlar, gipotezalardan iborat. Yangi axborot texnologiyasi ham moddiy tizim elementlarini (kompyuterlar, hujjatlar, insonlar), ham nomoddiy tizim elementlarini (matematik modellar, inson bilimlari va hokazo) oʻz ichiga oladi. Shu orada axborot texnologiyasiga taʼrif berib oʻtish maqsadga muvofiqdir.

Tizimlar tuzilishi boʻyicha oddiy yoki murakkab boʻlishi mumkin.

Oddiy tizimlarni tashkil etuvchi elementlar soni kam boʻlib, sodda tuzilishga ega boʻladi.

Murakkab tizimlar esa, bir nechta elementlardan tashkil topgan bo'lib bu elementlar ham o'z navbatida alohida tizimlarga bo'linishi mumkin.

Vaqt davomida o'zgarishga qarab tizimlar statik va dinamik turlarga ajratiladi. Statik tizimlar ma'lum vaqt oralig'ida o'z holatini saqlab qoladi. Dinamik tizimda esa, vaqt o'tishi bilan holat o'zgarib boradi.

Tashqi muhit bilan bo'ladigan aloqasiga qarab ochiq yoki yopiq tizimlar bo'lishi mumkin. Ochiq tizimlar tashqi muhit bilan aktiv aloqada bo'ladi. Yopiq tizimlarning elementlari esa tashqi muhitdan ta'sirlanmaydi.

«Tizim»ni aniqlashga quyidagi atamalar kiradi: «ob'ektlar», «aloqalar», «xususiyatlar».

Ob'ektlar – tizimning bir bo'lagi yoki komponentlari bo'lib, jismoniy, matematik o'zgaruvchan tenglamalar, qoida va qonunlar, texnologik jarayonlar, axborot jarayonlari, ishlab chiqarish bo'linmalari kabi ko'plab cheklanmagan qismlarga ega.

Xususiyatlar –bu ob'ektning sifatini ifodalovchi parametrlardir. Xususiyat tizimning ma'lum bir o'lchamga ega ob'ektlarini bittalab miqdoriy jihatdan bayon etish imkonini beradi. Ob'ektlarning xususiyatlari tizim harakati natijasida o'zgarishi mumkin.

Aloqalar ob'ektlar va ularning xususiyatlarini tizim jarayonida yagona yaxlitlikka birlashtiradi. Bunda barcha tizim elementlarining kenja tizimlari va tizimlar o'rtasida aloqa bo'lishi nazarda tutiladi. Ayrim umumiy qonuniyatlar, qoidalar yoki tamoyillar bilan birlashuvchilar o'rtasida aloqaning mavjud bo'lishi tizimning asosiy tushunchasi sanaladi. Boshqalar bilan biror-bir aloqaga ega bo'lmagan element ko'rib chiqilayotgan tizimga kirmaydi. Tizimning xususiyatlari quyidagilar sanaladi: elementlar murakkabligi, maqsadga qaratilganligi, turli-tumanligi hamda ular tabiati, tarkiblashganligi, bo'linishligidir.

Demak, tizim ta'rifini quyidagicha berish mumkin.

Tizim – bu bir-biri bilan va tashqi muhit bilan o'zaro bog'langan qismlar va elementlar to'plami, va u aniq foydali natija olish uchun yo'naltirilgan.

"Tizim" tushunchasining ko'p ta'riflari ma'lum, lekin umumiy qilib aytganda tizim - bu o'zaro hamda tashqi muhit bilan aloqada bo'lgan ayrim elementlar majmuidir. Hozirgi vaqtda tizimlar umumiy nazariyasi, masalan, ko'p darajali iyerarxik tizimlar nazariyasi, faol tizimlar nazariyasi singari bir qancha ilmiy yo'nalishlarda rivojlanmoqda.

Yuqoridagi ta'rif bo'yicha har qanday iqtisodiy ob'ektni tizim sifatida qabul qilinishi yaqqol ko'rinib turibdi.

Tizim quyidagi xususiyatlardan iboratdir:

- murakkablik;
- bo'laklanish;
- yaxlitlik;
- qismlarni ko'p tamoyilligi va ularni o'zaro farqlanishi;
- tarkiblanishi.

Tizimning murakkabligi uning tarkibidagi qismlarning ichki va tashqi bog'liqlari va dinamik o'zgarishlariga bog'liq.

Tizimning bo'laklanishi uning ko'p quyi qismlardan yoki elementlardan iborat bo'lishidir, va ular ma'lum maqsadga erishish uchun yo'naltirilgan.

Tizimning yaxlitligi – bu elementlar to'plami, umumiy maqsadga erishishga mo'ljallangan.

Tizim qismlarni ko'p tamoyilligi va ularni o'zaro farqlanishi – ularning funksional vazifasi har xilligi va avtonom ishlay olishida.

Tizimni tarkiblanishi uning ichki aloqalarini iyerarxiklik pog'onasi bo'yicha taqsimlanishidadir.

Boshqaruv vazifasi amalga oshiriladigan tizim, odatda, boshqaruv tizimi deyiladi. U boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlarni o'z ichiga oladi. Boshqaruv tizimining ishi boshqaruvchi va boshqariluvchi quyi tizimlarning o'zaro hamda tegishli aloqa kanallari bo'yicha tashqi muhit bilan aloqalari yordamida amalga oshiriladi.

Tizimlar umumiy nazariyasining rivoji har xil sinflarga oid tizimlarni tadqiq etishning zamonaviy uslublari hamda tadbirlarini yaratish bilan bog'liqdirki, bunda turli tizimlarning rivojlanish qonuniyatlari aniqlanadi.

Tadqiqot tizimlarini tegishli tadqiqot apparatlari tuzish bilan bog'liq bo'lgan nazariy, rasmiy va amaliy kabi uchta guruxga ajratish mumkin.

Tizimli yondashuvning nazariy qismiga tizimli tadqiqotning maqsadlari hamda bir qator manbalari, muammolarini o'rganish kiradi.

Tizimlar namunasi

Tizim, Tizim elementlari, Tizimning asosiy maqsadi

Iqtisodiy ob'ekt, Odamlar, jihozlar, materiallar, bino va hokazo. Tovar ishlab chiqarish

Kompyuter Elektron va elektromexanik elementlar, aloqa tarmoqlari va hokazo Ma'lumotlarni qayta ishlash

Telekommuni-katsiya tizimi Kompyuterlar, modellar, kabel, tarmoq dasturiy ta'minot va hokazo Axborot uzatish

Axborot

tizimi Kompyuterlar, kompyuter tarmoqlari, axborot va dasturiy ta'minot, odamlar Kasbiy axborot ishlab chiqarish

Tizimlar tasnifi. Tizimlarni qiyoslash va farqlash, ularning bir-biriga o'xshashlari va farqlilarini ajratish orqali tasniflash amalga oshiriladi.

Tasniflash – bu faqat borliq modeli va uni turli belgilar ya'ni, kirish va chiqish jarayonlarining bayoni, ularning kelib chiqishi, boshqaruv turi, boshqaruvning resurslari bilan ta'minlanganligi va hokazo bo'yicha amalga oshirish mumkin. Tizimni mazkur belgiga ko'ra tasniflash 4.1-rasmda keltirilgan.

Sun'iy tizimlar –bu inson tomonidan yaratilgan tizimlardir.

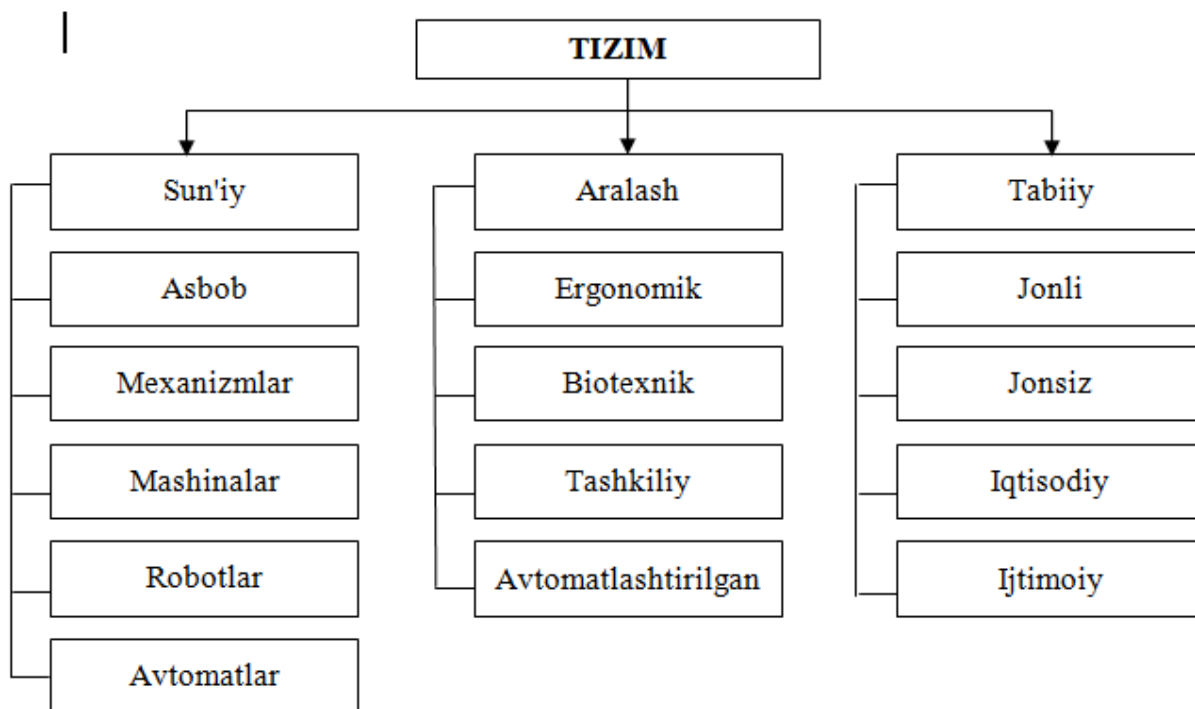
Tabiiy tizimlar bu tabiatda yoki jamiyatda inson ishtirokisiz yuzaga kelgan tizimlar.

Aralash tizimlar ta'biy va sun'iy tizimlarni o'z ichiga oladi.

Ergonomik tizimlar – bu, «mashina – inson - operator» majmui.

Biotexnik tizimlar –tirik organizmlar va texnik qurilmalar kiradigan tizimlardir.

Tashkiliy tizimlar – bu, zaruriy vositalar bilan jihozlangan kishilar jamoasidan tashkil topgan tizimlar sanaladi.

1.1 - rasm. Tizimlar tasnifi

Axborot tizimi tushunchasi

Axborot tizimi tushunchasi u amalga oshiriladigan spesifik muhit, yani dastur va texnik muhit bilan bog‘liq. Ta’kidlash kerakki, axborot texnologiyasi birmuncha umumiy tushuncha va u instrument sifatida turli foydalanuvchilar, jumladan kompyuter sohasida professional bo‘lmaganlar hamda yangi axborot tizimlari yaratuvchilar tomonidan foydalanilishi mumkin.

Axborot tizimining funksional qismi har doim predmet soha va axborot texnologiyasi tushunchalari bilan bog‘liq. Umuman olganda, texnologiya ma’lum bir jarayon sifatida har qanday predmet sohada mavjud bo‘ladi. Masalan, bank tomonidan kredit berish texnologiyasi kredit turi, garov turi va boshqalarga bog‘liq ravishda o‘z xususiyatlariga ega bo‘lishi mumkin. Bu texnologik jarayonlarni bajarish jarayonida bank xodimi tegishli axborotni qayta ishlaydi. Iqtisodiy va

boshqaruv masalalarini hal qilish har doim bu masalani yechilishi uchun zarur bo'lgan axborotni yig'ish, uni bir qancha algoritmlar bo'yicha qayta ishlash va qaror qabul qiluvchi shaxsga qulay shaklda uzatish bo'yicha bir qator operatsiyalarni bajarilishi bilan bog'langan. Ko'rinib turibdiki, ma'lumotlarni qayta ishlash qo'lda bajarilganda ham qaror qabul qilish texnologiyasi axborotiy asosga ega. Shu bilan birga boshqaruv jarayoniga hisoblash texnikasi vositalarini joriy qilish bilan birga axborot tizim degan maxsus termin paydo bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risidagi" qonunda quyidagi ta'rif keltirilgan:

Axborot tizimi - axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalari.

Axborot tizimini ishlab chiqishdan maqsad – tashkiliy loyihalashtirish, texnologik va hokazo jihatlarini hisobga olgan holda tizim faoliyatining samaradorligini oshirishdir.

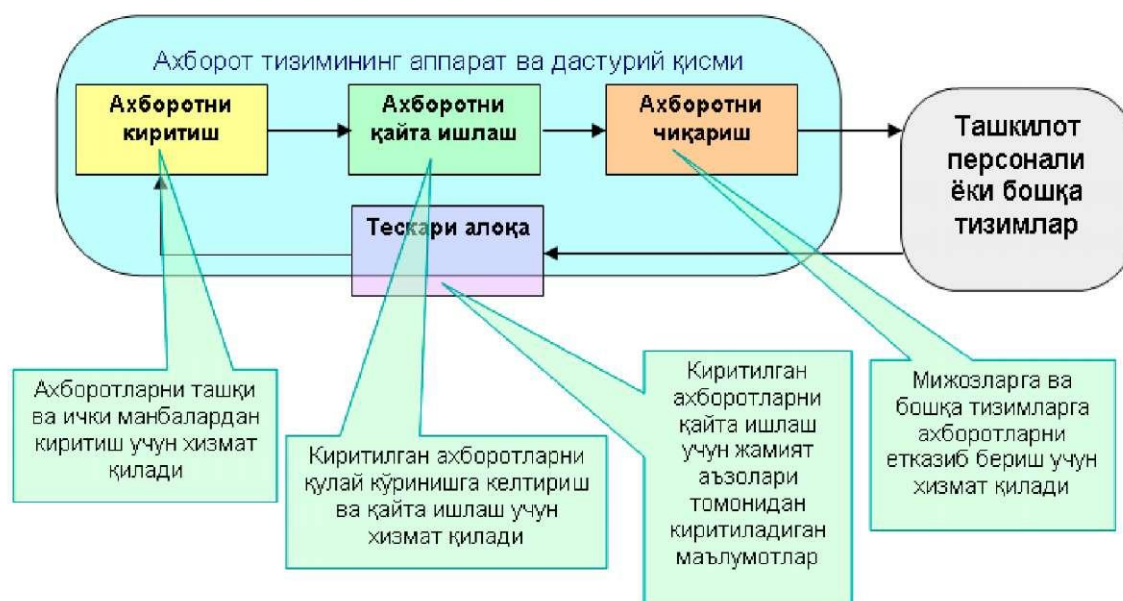
Axborot tizimlarining evolyutsiyasi

1.1- jadval.

Va kt	Axborotdan foydalanish konsepsiyasi	Axborot tizimining turi	Foydalanishd an maqsad
1950 - 1960 yy.	Hisobotlarni QOG'OZ ko'rinishida saqlash	Elektromexanik mashinalar yordamida hisob-kitob qiluvchi axborot tizimi	Hujjatlarni qayta ishlashni tezlashtirish Maosh hisoblash jarayonini qisqartirish
1960 - 1970 yy.	Hisobotlar tayyorlash uchun asosiy yordam	Ishlabchiqarishdagima'lumotlarniBoshqaruvchi axborot tizimi	Hisobotlar tayyorlash jarayonini tezlashtirish
1970 - 1980 yy.	Savdo yo'nalishini nazorat	Boshqarish organlari uchun tizim	Qulay va tez qaror qabul qilishga

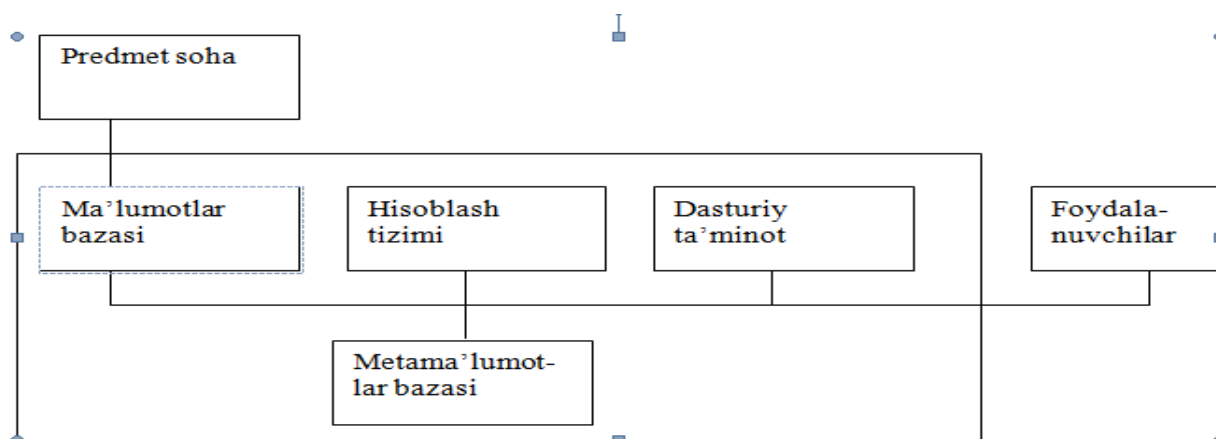
	qilishni boshqarish		erishish
1980 – 2005 yy.	Raqobatbardosh strategik axborot resurslari	Strategik axborot tizimlari Avtomatlashtirilgan tizimlar	Firma va korxonalarni bankrot holatdan saqlash

1.3 Axborot tizimidagi jarayonlar

1.2-rasm Har qanday axborot tizimining ishlash jarayonini quyidagi sxema bilan ifodalash mumkin

Albatta, axborot tizimining tarkibini umumiy holda quyidagicha tasvirlash maqsadga muvofiq bo'ladi:

Axborot tizimlari quyidagi xossalari bilan xarakterlanadi

- har qanday axborot tizimi, tizimni tashkil etishning umumiy prinsipi asosida tahlil qilinadi va boshqariladi
- Axborot tizimi dinamik ko'rinishga ega bo'lib, rivojlanuvchi tizim hisoblanadi
- Axborot tizimining mahsuloti ham axborot hisoblanadi
- Axborot tizimini odam-kompyuter tizimi ko'rinishida tasavvur qilish lozim
- Axborot tizimlarini hayotda qo'llab qanday natijalar olish mumkin
- Matematik metod va intellektual tizimlarni qo'llab, boshqarishning optimal variantlarini olish.
- Tizimni avtomatlashtirish natijasida ishchilarning vazifalarini yengillash-tirish.
- Eng to'g'ri axborotga ega bo'lish.
- Axborotlarni qog'ozda emas balki magnit yoki optik disklarda saqlash
- Mahsulot ishlab chiqarish sarf harajatlarni kamaytirish.
- Foydalanuvchilar uchun qulayliklar yaratish.

Axborot tizimlaridagi boshqaruv tuzilmasining ahamiyati.

Axborot tizimi jamiyat va har bir tashkilot uchun quyidagilarni bajarishi lozim:

1. Axborot tizimining tuzilmasi va uning qo'llanilish maqsadi, jamiyat va korxona oldida turgan vazifa bilan to'g'ri kelishi kerak. Masalan tijorat firmasida - foydali biznes, davlat korxonasida ijtimoiy va siyosiy vazifalarni bajarishi kerak.

2. Axborot tizimi inson tomonidan Boshqarilishi va ijtimoiy etika prinsiplari asosida foyda keltirishi kerak.

3. To'g'ri, kafolatli va o'z vaqtida axborotlarni mijoz yoki tizimlarga yetkazishi lozim.

II BOB. ELEKTRON TIJORAT TUSHUNSHASI VA TEXNOLOGIYASI

2.1 Elektron tijorat tushunshasi

Shuni aytish lozimki, "elektron tijorat" tushunchasiga qat'iy ta'rif berish bugungi kunda oddiy ish emas. Gap shundaki, bir tomondan, ommaviy axborot vositalarida va taniqli nashriyotlarda elektron tijorat tovarlarni Internet ishlatish orqali sotib olish, deya ta'riflanadi. Ikkinchi tarafdin, ixtisoslashtirilgan nashriyotlarda elektron tijoratni juda ko'p ta'riflari keltiriladiki, ularda ushbu global xodisaning u yoki bu qususiyati qirralari qayd etiladi. Umumiy qolda bu erda "elektron" va "tijorat" so'zlarini tashkil etuvchilari bugungi kun hisobi bilan qanday ma'no berishini bilib olish lozim. Shundan kelib chiqib, elektron tijorattushunchalarini amaliy nuqtai nazardan aniqlashtirish bilan chegaralanamiz. Elektron tijorat tushunchasi ostida tovar buyurtmasini qabul qilish, to'lovni amalga oshirish, tovar (xizmat bajarilishi) etkazib berilishidagi boshqaruvda qatnashuvni o'z ichiga oluvchi operatsiyalarning (amallar) yopiq siklli texnologiyasi tushuniladi. Ushbu amallar (operatsiyalar) axborot texnologiyalari va elektron vositalar yordamida o'tkazilib, egalik etish yoki ishlatish huquqini bir yuridik (jismoniy) shaxsdan ikkinchisiga o'tishi ta'minlanadi. Keltirilgan ta'rif elektron tijoratning "ideal" tushunchasini yoki boshqa so'zlar bilan elektron tijorat tizimlarini tashkil etishda intilishi lozim bo'lgan maqsadni o'zida aks ettiradi. haqiqatda bugungi kunda faqat keng rivojlangan elektron tijorat tizimlarigina barcha tijorat kelishuvlar to'liq yopiq amallarni (operatsiyalar) elektron yo'l bilan o'tishini ta'minlaydi. Keyinchalik esa biz shunga amin bo'lamizki, elektron tijorat sinfiga kiruvchi deb qabul qilingan tizimlarning asosiy qismi operatsiyalar (amallar) bajarilishining elektron va odatiy usullari, masalan tovar va xizmatlar to'lovini o'z ichiga oladi. Yuqorida keltirilgan ta'rifda "savdo" va "Internet" so'zlari yo'q bo'lishiga sabab shuki, elektron tijoratda savdo xususiy holat va Internet elektron tijoratni kiritish bo'yicha axborot texnologiyalari vositalaridan biri hisoblanadi. Elektron tijoratda Internet imkoniyatlari 90 -yillardan faol ishlatila boshladi. Elektron tijoratning o'zi esa bundan uzunroq tarixga ega. Elektron tijorattushunchasining paydo bo'lishi 1948 yilda g'arbiy Berlinni kerakli material -

texnik xom ashyo bilan ta'minlash uchun g'arbiy mamlakatlar tomonidan bunyod etilgan avia ko'priknı tashkillashtirish ishlarida qo'llanilgan amaliyot bilan bog'lanadi. Ushbu ko'prik deyarli 11 oy faoliyat ko'rsatib, shahar ehtiyojlari to'g'risida juda tez va aniq ma'lumotlar uzatilishini talab qilgan. Agar Berlin avia ko'prigini elektron tijoratning paydo bo'lish nuqtasi yoki aloqida epizodi hisobida ko'rsak, 30 yillik AT&T korporatsiyasi loyihasining ish faoliyati boshlanishini elektron tijorat tizimi faoliyatining boshlanishi, deya hisoblash mumkin. Loyihaning asosiy g'oyasi AT&T korporatsiyasi telefon chaqiruvlarini operator orqali qayta ishlovning narxini kamaytirish uchun chaqirilgan abonentlar shaharlararo so'zlashuv uchun hisobini avtomatik usuli kashf etilganligida va patentlanganligida tashkil topdi va bu o'z navbatida, 800 talik raqamlar xizmatining tashkil topilishiga asos bo'ldi. AQShda, misol uchun, har yili bu xizmat orqali 100 mlrd. dollarlik shartnoma tuziladi.

Elektron savdosidagi chiqimlar sanoatning ichki xarakteriga aloqadar bo'ladi. Elektronli effektiv sxemaning savdo nuqtasini o'ylab topish-internet orqali echiladi.

O'zbekiston Internet tarmog'idan foydalanish orqali biznes

faoliyatirivojlanishining dastlabki bosqichida turibdi. Shu bilan birga, ushbu jarayon boshlangan. Internetdan foydalanuvchilar soni sezilarli

darajada o'sishikuzatilmoqda. Hozirgi paytda Respublikamizda elektron biznesning predmetiniasosan kitoblar, audio hamda videokassetalar va xizmatlarning ba'zi turlarıtashkil qiladi. Qayd etilgan tovarlar tanlovi ularni xaridorga yetkazish nisbatanosonligi bilan izohlanadi. Bu esa respublikada yaxshi rivojlanmagan transportinfratuzilmasi uchun ayniqsa muhimdir. Ekspert

ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan elektron magazinlar soni 100 taga yaqin. Ularning 70 foizi Toshkentda joylashgan. Ushbu magazinlarda chop etilgannashrlarning electron versiyalarini sotib olish, kitoblar, musiqa hamda video-kompakt disklar, kompyuter o'yinlari, tibbiy maqsaddagi tovarlar va xizmatlar, video-mahsulot montaji uchun uskunalar hamda dasturiy ta'minotni, san'at asarlarini sotib olish mumkin. Maxsuslashtirilgan elektron

magazinaridan tashqari, tovarlarni keng assortimentini taklif etadigan savdo uylari ham mavjud (avtomobil ehtiyot qismlari, kompyuterlar va maishiy texnika, xo'jalik tovarlari, qurilish materiallari, ofis mebeli, antikvariat va h. k.). Internet yordamida, shuningdek, moliya, ishga yollash, turizm sohasida fond, riyolterlik, kompyuter va boshqa bozorlarida ishlaydigan firmalarning turli xil xizmatlaridan foydalanish mumkin. Misol tariqasida biz www.torg.uz oziq-ovqat mahsulotlari uchun mo'ljallangan elektron magazin, www.artel.uz esa texnika mahsulotlarini sotib olish uchun mo'ljallangan elektron magazinlarni aytib o'tishimiz mumkin.

Elektron tijorat tizimi asoslari

Elektron tijorat serverining qo'llovchi bir qator yuqori sinf tizimlari bor. Ulardan: System/390-IBM kompaniyasida va Java qushimchada- TCP/IP, kirish/chiqish tizimlari.

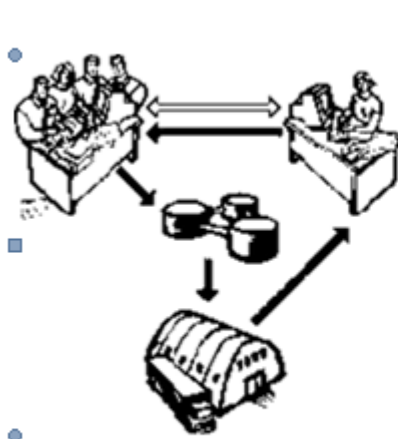
«Formoza» firmasining Internet magaziniga tegishli (Web server, Web server qo'shimchasi) tizim turi eng engil va arzon baholanadi. Pentium/90 da 48 Mb OZU funktsiyasi OS Solaris jarayonida mijozga xizmat ko'rsatadi.

Bu xizmat orqali taniqli, belgili sotuvchi Web orqali bir qancha Hewlett-Packard kabi serverlarga ega bo'lgan.

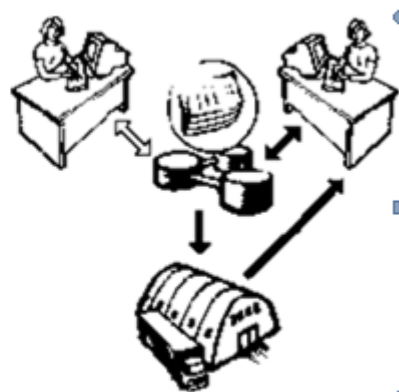
Elektorn tijoratda bu tizimlar o'z xizmat vazifasin oqlab chiqadi. Biznesda Internet texnologiyaning hozirgi turida Web sayt elektron katalogida ish olib borish o'rinli. Sababi elektron tijorat bu Internet texnologiyasi yordamida pul topish. Elektoron aloqa savdosida bu uch yo'nalishda ko'rsatiladi:

1. Aniq texnologiyali platformasin tanlash.
2. Raqobat o'sishni beruvchi mahsulotni ishlab chiqish.
3. Biznes-jarayon va kerakli infratuzilmani ishlab chiqish.

Shu uch yo'nalishning bittasi qoldirilsa-mahsulot sifati pasayadi. Aloqasohasida Onlayn – savdosini yuritish yo'llari birinchi rasmdagi sxemada ko'rsatilgan.

Boshlashga qadar.

Boshlashdan keyingi.

Bu metodlar kredit kartochkalari onlayn savdosini yuritadi. Unda Yangi to'lamli instrument turlari: smart-karta sonli pullar (digital cash), mikro to'lamlar va elektron cheklari. Hozirgi zamon talabiga mos rus aloqasida-Oson eng foydali savdo loyihasi hisoblanadi. Internet orqali kitob savdosi 40% o'sishni ko'rsatadi.

Bu xizmatlarni aloqada – Trans Inform serveri, CyberPlat tizimi yordamida bajaradi. Onlayn-rejimida Internet orqali xizmat, belgili Demos xizmati dial-up ga

kirish 34% o'sishni ko'rsatadi. Kompyuter texnologiyasida kitoblarga aloqadar magazinlar informatsion bozorin yuritishda katta rol uynaydi. Bunday do'konlarning biri Moskvadagi «Iks-Mir do'koni.

Axborot bozorida savdo yuritish ko'rsatkishi bo'yicha

quyidagilaraniqlangan:

- komunal xizmat, telefon to'lamlari 50% o'simni;
- musiqali kompakt – disklarni sotib olish 40% o'simni;
- video kasetalar 28% o'simni ko'rsatadi.

«Platina» tijorat bankining CyberPlat tizimi 1998-yili mart oyida ish boshlab , elektronli savdo bozorida Rossiyada birinchi o'rinni egallagan. Bu tizim turi do'konlarda kredit kartochkalar, onlayn-rejimida to'lamli hisoblashish, bank hisobi yo'rdamida kelishish va boshqa yo'llar Bilan xizmat ko'rsatadi.

Elektron tijorat texnologiyasi

Business-to-business sektori Elektron tijorat bozorida Web dan foydalanish orqali savdo tizimin yuritish bo'yicha Business-to-business (savdodan savdoga) sektori ish olib boradi. WalMart kompaniyasi Kompyutertexnologiyasida, Kompyuterlar orasida savdo aloqasin yuritish fikrin o'ylabtopgan. Kichkinagena xato – kamchilik savdo bazasida kata chiqimga olibkeladi. Kompaniya xizmatkori qoidalarga javob bermagan holda xizmat ko'rsatsa kompaniyaga katta yo'qatishga dush kelishi mumkin. Bu xizmat borasida –Massachusetts texnologiya instituti xizmatkori Piter Roden yangi usul o'yla topdi. Yani buyurtma beruvchi Web browserdan foydalangan holda muhtojinqanoatlantiradi yoki buyurtmaberadi. Roden tizimi natijasida Supply Works kompaniyasi yuzaga keldi. Kompaniyaning 40%-60% chiqimlarin shu tizim bajarishi natijasida, u birqator jahonga taniqli kompaniyalar qatoridan o'rin olgan. Masalan kompaniya –Amerika Ekspres, IBM, Chiz Manxetten Bank va boshqalar bir qatorda turadi.

Elektron ma'lumotlarni almashish metodi, onlayn rejimida yigirma beshyildan qo'llanilib kelmoqda, va 45 mld dollar o'rsatkishiga ega. AQSh kompaniyalari rejimlari yiliga umumiy 500 mld miqdorko'rsatkishiga ega. Elektron ma'lumotlarni almashish (EDI) metodi ishning o'nimdorligiga va tezligiga to'liq javob beradi. Talablarni 48-18 soat ichida ko'rib chiqishimkoniyotiga ega. Talabgar qog'ozli xujjat turida ishtopshirsa u 150 dollar miqdoridabaholanadi, EDI da elektron ma'lumotlarni almashishda bo'lsa bu ko'rsatkish 25dollarga qisqaradi. Bu tizim internetda boshqada kompaniyalar uchunkengmumkinchiliklarni yaratib berdi.

Business-to-consumer sektori

Bu sektor, yani biznes sotib oluvchi elektron tijorat sektori, korxonalar uchun yaratilgan qulay tizim turi. Sababi bu sektor yordamida korxonalar o'z mahsulotlarin (tovarlarin) har qil ko'rsatkishda savdo bazasiga joylashtira oladi. Masalan Internet do'konida, auktsionda, buyurtma beruvchi tizimlarda.

Internet magazin, onlayn rejimidagi korxonaning dasturiy oynasi bo'lib sanaladi. Internet magazin korporativ Web saytning ajralmas bir qismi deyish mumkin.

Internet magazin funksiyalari (turlari)

- Tovarni sotish va xizmat ko'rsatish;
- mijozni tovar haqidagi ma'lumot bilan ta'minlash;
- o'zining biznesi bilan tanishtirish;
- «klient-sotuvchini» avtomatlashtirish;
- qo'shimcha klientlarni tortish;
- resursga kelivchilar bilan aloqa o'rnatish;
- internet magazin boshqaruvchisi imidji (xizmat tuzilishi)

Natijasi:

- tovar va mahsulotni sotishning ko'tarilishi;
- yangi ma'lumotlarga ega bo'lish;
- mahsulot birligin rivojlantirish yo'nalishi;
- mijoz-portretin olish mumkinchiligi;
- sotib oluvchilar bazasin kengaytirish;

Elektron to'lovlar va hisoblash turlari

Plastik kartochalar standart 1856.6 mm 53.9mm 0.76 mm o'lchamda platstmassadan iborat. Bank tizimida plastik kartochkalarda-kartochkaning egasin ismi familiyasi, hisob nomeri, rasmi yoki imzo ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Imprinter yordamida kartochkadagi ma'lumotlar chekga o'tkarilishi mumkin, va bu chekning yoki kartochkaning ikkinchi nusqasi bo'lib hisoblanadi.

Kartochkadagi shtrix kodi belgilari infraqizil nurlar yordamida ko'rib chiqiladi.

To'lamli tizimda bunaqa plastik kartochkalar arzon narxda turadi, yokiboshqakartochka turlariga nisbatan engil turi sanaladi.

Hozirgi vaqtda magnit chiziqli kartochkalarkeng tarqalgan. UIISO 7811uch bog'anadan iborat. Bunda 1, 2 bog'anada ma'lumotlar saqlanadi,

uchtako'shimcha limit ko'rsatkichini yozishga bo'ladi. Shtrix kodli va magnit-chiziqli kartochkalar orasida ulkan farq bor. 1992-yil AQShdamignit Chiziqlikartochkalardan bir mlrddollar ziyonko'rilgan. Kartochka tizimlarini himoya qiluvchi VISA va MasterCard/Evropay qo'shimcha grafik himoyalovchi belgilar :gologramma va harqi lbelgilari quyilgan.Kartochkaning ikkinchi tarafida to'lamli sistema logotipi kartochka nomeri ko'rsatilgan. Birinchi son olti sondaniborat bo'lib bank kodi, kelasi to'qqiz son kartaning bank nomeri, so'ngi son nazorat qiluvchi gologrammaga kiritilgan son.

Smart kartalardama'lumotlar mikrosxemagatushirilganbo'ladi.

Kartayodining ko'lami32 bayttan 16 kilobayt oralig'ida bo'ladi. PPZU(EDROM)turida hisoblash ulkan ziyonli chiqimlarning oldinioladi. Shunindek hisob raqamida PPZU bilan birgaESPPZU, OZU, PZU markaziy potsessorlarmavjud. ESPPZUda diapazon ko'rsatkichi 1-8kbayttan 64baytga qadar ko'tarilishi mumkin. Shunga asoslanib Amerika Ekspressii SET standartida ish olib borishni maqul topdi. SET orqali Webbrauzerda sotib oluvchi vasotuvchi dasturgabirdayvaqttakiradi.

CyberCash

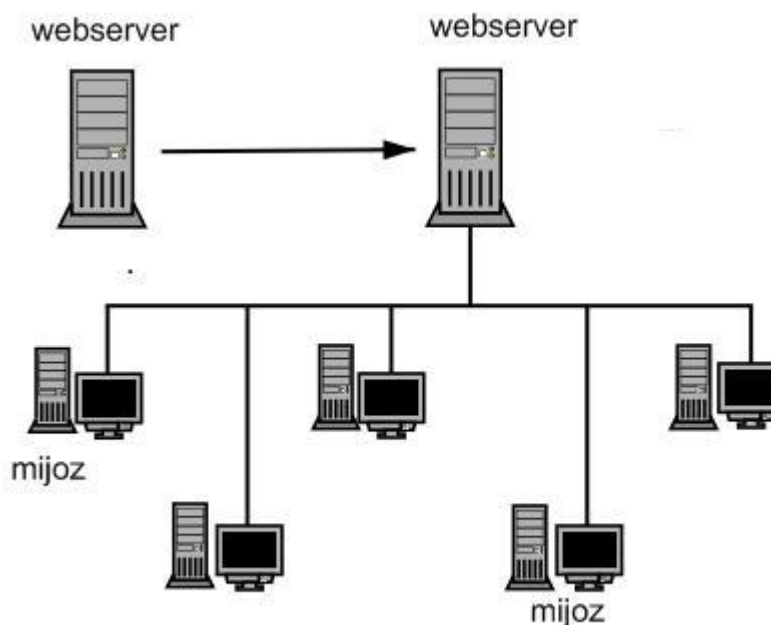
CyberCash kompaniyasi AQSh Virjiniya shtati, Reston shaxrida joylashgan bo'lib shu SET standartlarida savdo yuritishni boshlagankompaniya. Sung bu kompaniya SIPS tizimin ishlab chiqti va er-yo'zida ko'pchilik korxona va tashkilotlar shu tizimda savdo xizmatin tashkil qildi.Har bir korxona savdo tashkiloti bankda o'ziningshaxsiy hisob varaqasiga ega bo'lib Web sahifasida PAY knopkasida urnatiladi. Sotib oluvchi shu knopkani bosish orqali tizimda kelishimli hisoblashishni o'rinlaydi.Kodlarsiz to'lam tizimlari First VirtualInternet yordamida kredit kartochkalarning nomerlarin o'tkarish uchun kodlar katta ahamiyatga ega. Bitta sonning uzgarishi yoki almashishi natijasada ma'lumot yo'qolib yoki foydasiz bo'lib qolishi mumkin. Demak ish tuqtaydi. Shuning uchun AQSh First Virtual kompaniyasi yangi tizim turin o'ylab topdi. Bunda sotib oluvchi InboHaus elektron pocha sistemasiga ega bo'lib uzining kartochka nomerin kiritmasligi mumkin. Bu ishni First Virtual bajaradi.Digital CashElektrton

tijoratda sonli pullarni tartiblashtirib sanash hisoblash formasi (xizmati) Digital Cash o'rinlanadi. Elektron Internet variantta - pul tizimi astalik bilan o'rinlanadi. Sonli va elektron pullar – texnologiyada o'rinlash pul o'zgarishi unga munosabat masalalarining echimi bo'lib hisoblanadi.

2.2 Veb-dasturlash asoslari va zamonaviy platformalar

Server texnologiyalar

Bitta Web serverda bir qancha tashkilot yoki korxonalarning Web saytlari Web sahifalari joylashishi mumkin. WWW texnologiyasida biror bir informatsion resursga quyidagi yo'llar bilan bog'lanish mumkin.

1. Unikal nomer va marshrutga ega bo'lgan, berilganlarni shu marshrutlar orqali oldi-berdi kiruvchi IP – tarmoqlar. Bular DNS nomlar servisi bilan ishlaydi.
2. WWW server mavjud bo'lib u WWW klientlar so'rovlariga javob qaytaradi. So'rovda axborotlar gipertekstli hujjatlar shaklida bo'ladi.

Bu hujjatlar HTML – gipertekstli hujjatlarni hosil qiluvchi tilda bo'lishi lozim. Bu hujjatlar statik ko'rinishda yoki dinamik ko'rinishda bo'ladi. Statik ko'rinishda hujjatlar fayllar shaklida disklarda saqlanadi. Dinamik shaklda esa so'rov parametrlariga qarab maxsus dasturiy ta'minot orqali dinamik holda hosil qilinadi. Dinamik hujjatlar yaratishda, WWW server maxsus CGI dasturlari shaklida hosil qilinadi. Veb sahifa va veb saytlarga xizmat ko'rsatish uchun

mezbon kompyuterlar va serverlarda ishlatish uchun server dasturiy ta'minoti kerak bo'ladi. Veb saytlar va bu saytlarni yaratish, boshqarish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot mezbon kompyuterda joylashgan bo'ladi, mezbon kompyuterlar bog'lanish protokollarini boshqaradi. Mezbon kompyuterlar Unix, Windows yoki Macintosh kabi turli operatsion tizim ostida ishlaydilar. Bu operatsion tizimlarning hammasi tarkibiga TCP/IP protokolini qo'llab-quvvatlovchi dasturiy vositalar kiradi. Server dasturiy ta'minoti serverlarda joylashgan bo'lib, klient kompyuteridagi veb brauzer talablariga ko'ra so'ralgan veb sahifalarga xizmat ko'rsatadi va boshqa amallarni bajaradi. Server dasturiy ta'minoti TCP/IP bog'lanishlar uchun javob bermaydi. Buni serverdagi operatsion tizim bajaradi. Lekin server dasturiy ta'minoti operatsion tizim yordamida HTTP bog'lanishlar va talablarini qo'lga kiritadi va ularni qayta ishlaydi. Server dasturiy ta'minotining har xil turlari, masalan ma'lumotlar ombori serveri, FTP serveri, tarmoq serverlari mavjud. Xususan, veb server HTTP serverining bir turi bo'lib, uning vazifasiga klient kompyuterlariga HTTP protokoli yordamida turli ma'lumotlarni jo'natish kiradi. Odatda, klient kompyuteridagi veb brauzer serverga HTML xujjatni jo'natish kabi talablarni qo'yadi. Server bunday talablarni olgach, unga javob beradi. Bu javobning boshida uzatish haqida ma'lumot, qolgan qismi HTML fayldan iborat bo'ladi.

Albatta, veb serverlar sahifalarni veb brauzerga uzatishdan boshqa ishlarni ham qiladi. U veb sahifadagi CGI stsenariylarini mos CGI ilovalariga uzatadi. Bu stsenariylar tashqi mini-dasturlarni ishga tushiradi. Zarurat bo'lganda, bu dasturlar ishining natijalarini veb server orqaga veb brauzerga qaytaradi. Bulardan tashqari, veb serverlar tarkibiga konfiguratsiya fayllari va utilitlar kiradi, ular veb saytlarni turli usullarda himoya qilish va boshqarish imkonini beradilar.

PHP dasturlash tili

PHP veb dasturlash tili interpretatorli dasturlash tili hisoblanib 1995-yili Rasmus Lerdorf tomonidan yaratilgan . Uning kodlarini `<? ...?>` blog ichiga joylashtirib xohlagan text muharirlarida qayta ishlash mumkin.

`<?php`

1. ...

?>

Xususan biror blok ichida PHPdan chiqish mumkin, faqat keyinchalik yana uning ichiga kirib kodni tugatish sharti bilan, quyidagi konstruktsiya mumkin:

<?

```
if(5<3){
```

```
echo("<p>Hello, world!<p>");
```

?>

```
<p>Hello!</p>
```

```
// bu qator PHP kodi sifatida qaralmaydi
```

```
// va kod bloki bajarilayotgan bo'lsa chiqariladi
```

<?

```
echo("<p>Hello, world!<p>");
```

```
}
```

?>

PHP da echo komandasi web – sahifalarda uchraydigan har qanday ma'lumotni(matn, HTML ajratuvchi simvoli, son) chiqarish uchun qo'llanadi. Uning ma'nosi misolda lo'rsatilgan.

Izohlar

PHP tilida izohlarni joylash uchun bir necha usullar mavjud. Eng soddasi ikkilik slesh (//) dan foydalanish, shundan so'ng PHP satrlar oxirigacha yozilgannio'tkazib yuboradi. Bundan tashqari S (/*...*/) uslubidagi ko'p qatorli izohlardan foydalanish mumkin. Bir qatorli izohlar uchun (#) simvoldan foydalanish qulay.(UNIX script tillaridagi izoh).

```
<php
```

```
echo("<p>Hello</p>"); // izoh
```

```
echo("<p>Hello</p>"); # izoh
```

```
/*
```

```
bu ham izoh
```

```
*/
```

?>

Shuni esdan chiqarmaslik lozimki PHP uslubi izohlari faqat PHP chegaranishlari orasida ta'sir qiladi. Agar PHP bu izohlar simvollarini chegaranishlari tashqarisida uchratsa, ularni boshqa matnga o'xshab, html-sahifaga joylashtiradi.

Masalan:

```
<php  
echo("<p>Hello</p>"); // normal izoh
```

?>

// bu izoh brouzerda ko'rinadi.

<!-- HTML izohi.

Bu izoh HTML kodda ko'rinadi, brouzerda emas -->

Izohlarni faqat operator oxiriga emas, quyidagicha joylash ham mumkin:

<?

```
$a = "Hello, world";
```

```
echo strstr($a,"H");
```

```
// bu funktsiyani keyinchalik qarab chiqamiz
```

?>

O'zgaruvchilar va konstantalar

PHP da o'zgaruvchilar dollar (\$) belgisidan boshlanadi. Bu simvoldan ixtiyoriy sondagi harf, raqam va ostiga chizio' simvollar kelishi mumkin, lekin birinchi simvol albatta harf bo'lishi kerak. Shuni esda to'tish kerakki, PHPda o'zgaruvchilarning nomlari kalit so'zlardan farqli registrga bog'liqdir.

PHP da o'zgaruvchilarni ta'riflaganda oshkora tipini ko'rsatish shart emas va dastur davomida itta o'zgaruvchi har xil tiplarga ega bo'lishi mumkin.

O'zgaruvchi unga qiymat berilganda initsializatsiya qilinadi va dastur bajarilguncha mavjud bo'ladi. Ya'ni veb-sahifa xolida to so'rov tugamaguncha.

Konstantalar

Konstantalar PHP da define() funktsiyasi yordamida e'lon qilinadi:

```
define(CONSTANT, value)
```

Bu funksiya birinchi parametri – konstant nomi, ikkinchisi – uning qiymati.

Konstantadan foydalanilganda nomi bo'yicha ilova qilinadi:

```
<?
define(CONSTANT1,15);
define(CONSTANT2,"\x20"); // kod probela
define(CONSTANT3,"Hello");
echo(CONSTANT1);
echo(CONSTANT2);
echo(CONSTANT3);
?>
```

Odatga ko'ra konstantalar nomlari yuqori registr harflari bilan yoziladi. Bu faqat odat bo'lsa ham unga rioya qilishni maslaxat beramiz, chunki yaxshi odatlarga rioya qilmaydigan dasturchilardan yomon dasturchilar chiqadi. Konstantalar aniqlanganligini defined() funktsiyasi yordamida tekshirish mumkin:

```
<?
define(CONSTANT,"Hello");
if(defined("CONSTANT"))
{
echo("<p>CONSTANT is defined</p>");
}
?>
```

PHP da ma'lumotlar tiplari. Tiplarni o'zgartirish

Yuqorida aytilganidek PHP tilida bitta o'zgaruvchini dastur bajarilish davomida satr yoki son sifatida ishlatish mumkin. Shu bilan birga PHP tilida o'zgaruvchilar bilan ishlanganda oshkor ko'rsatilishi musmkin bo'lgan asosiy ma'lumotlar tiplari to'plami mavjud:

```
integer;
string;
boolean;
```

double;

array;

object;

PHP o'zgaruvchiga tayinlagan tipni qaytaruvchi `gettype()` funktsiyasi mavjud:

```
<?
```

```
$var = "5";
```

```
$var1 = 5;
```

```
echo(gettype($var));
```

```
echo "<br>";
```

```
echo(gettype($var1));
```

```
?>
```

Birinchi xolda PHP string qaytaradi, ikkinchi xolda integer.

Tipni oshkora o'rnatuvchi `settype()` funktsiyasi mavjuddir:

```
<?
```

```
$var = "5";
```

```
echo(gettype($var));
```

```
settype($var,integer);
```

```
echo "<br>";
```

```
echo(gettype($var));
```

```
?>
```

Kodning bu fragmentini bajarish, avvalgisini bajarish Bilan bir xil natijaga olib keladi.

PHP tilida `settype()` funktsiyasidan tashqari tipni o'zgartirish operatoridan foydalanish mumkin. Tipni o'zgartirish qavslarga olingan yangi tipni ko'rsatish orqali bajariladi:

```
$var = (int)$var;
```

PHP quyidagi kodni bajarish natijasida, integer qaytaradi:

```
<?
```

```
$var = "5"; // string tip
```

```
$var = (int)$var; // int ga o'zgartiramiz
```

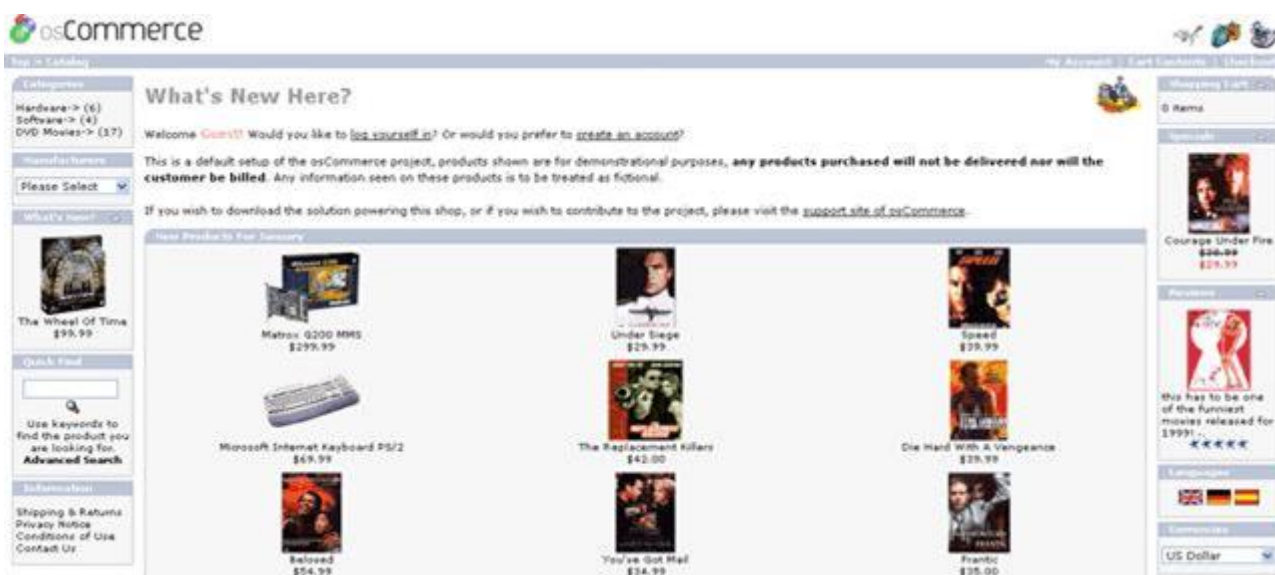
```
echo(gettype($var));
```

```
?>
```

Internet magazin yaratishning zamonaviy tizimlari

O'zbekistonda ITning kundan-kun rivojlanib borayotganligi barchaga ayon. Yangi-yangi hay-tek texnologiyalar, aparat-qurilmalar, veb texnologiyalar, simli/simsiz aloqalar... Shu jumladan ko'plab individual hamda kompaniyalar o'z mahsulotlarini onlayn magazinlarda taklif qilishni boshlashdi. Onlayn magazin yasashning bir necha usulda amalga oshirish mumkin: programmist va developerlarni jalb qilgan holda noldan boshlab yasash, onlayn magazin programmalari taklif qilayotgan kompaniyalardan sotib olish yoxud tayyor skriptlardan foydalanish.

osCommerce

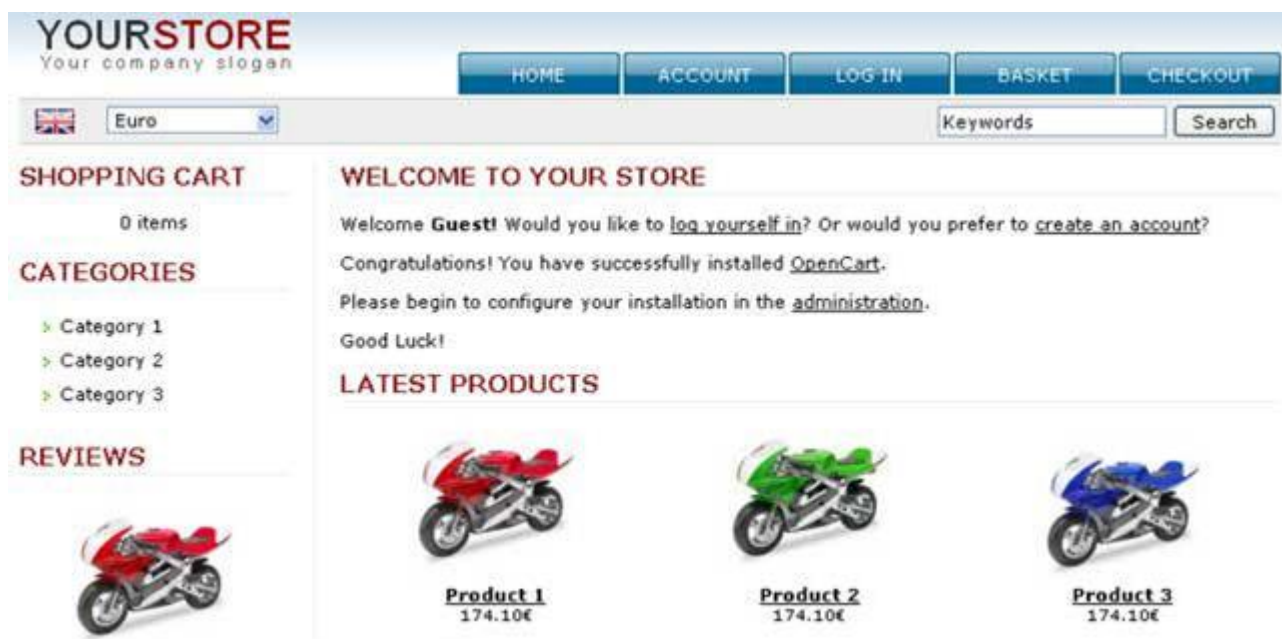
osCommerce eng mashxur bepul onlayn magazin yasash programmalaridan biridir. osCommerce juda ham ko'plab tillarda, pul birliklarida, qariyb barcha mavjud onlayn to'lov tizimlarida ishlaydi. osCommerce PHP/MySQL asosida tuzilgan va barcha turdiga magazinlarga xos shablonlari mavjud (ba'zi shablonlar pullik).

VirtueMart

VirtueMart ochiq kodli elektron magazin yasash dasturi bo‘lib, u Joomla! yoki Mambo asosida yasalgan saytlarda foydalanish uchun yasalgan. Xuddi Joomla!/Mambo kabi VirtueMart ham PHP/MySQL asosida ishlab chiqilgan. VirtueMart 128-bitlik xavfsiz soket layer (https) himoyalaniшни qo‘llab-quvvatlaydi, turli soliq modellaridan foydalanish mumkin, foydalanuvchilarni ro‘yxatdan o‘tkazish, manzil, sotib olingan mollar tarixi, ko‘plab tillar va pul birliklarida ishlashga imkoniyat beradi.

OpenCart

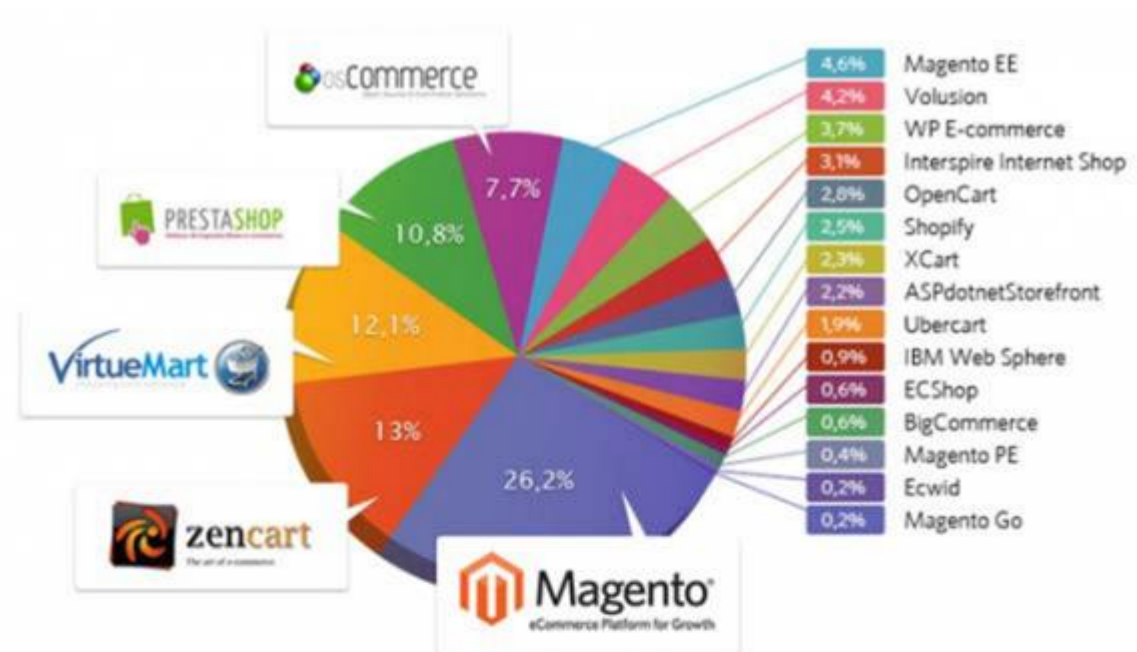
OpenCart yosh proektlardan biri, PHP/MySQL asosida ishlab chiqilgan ochiq kodli bepul dasturdir. Ko‘rinishi juda sodda bo‘lishiga qaramasdan onlayn magazinyasash uchun zarur bo‘lgan barcha fazilatlarga ega. Ko‘plab mashxur to‘lov tizimlarida ishlaydi.

PrestaShop

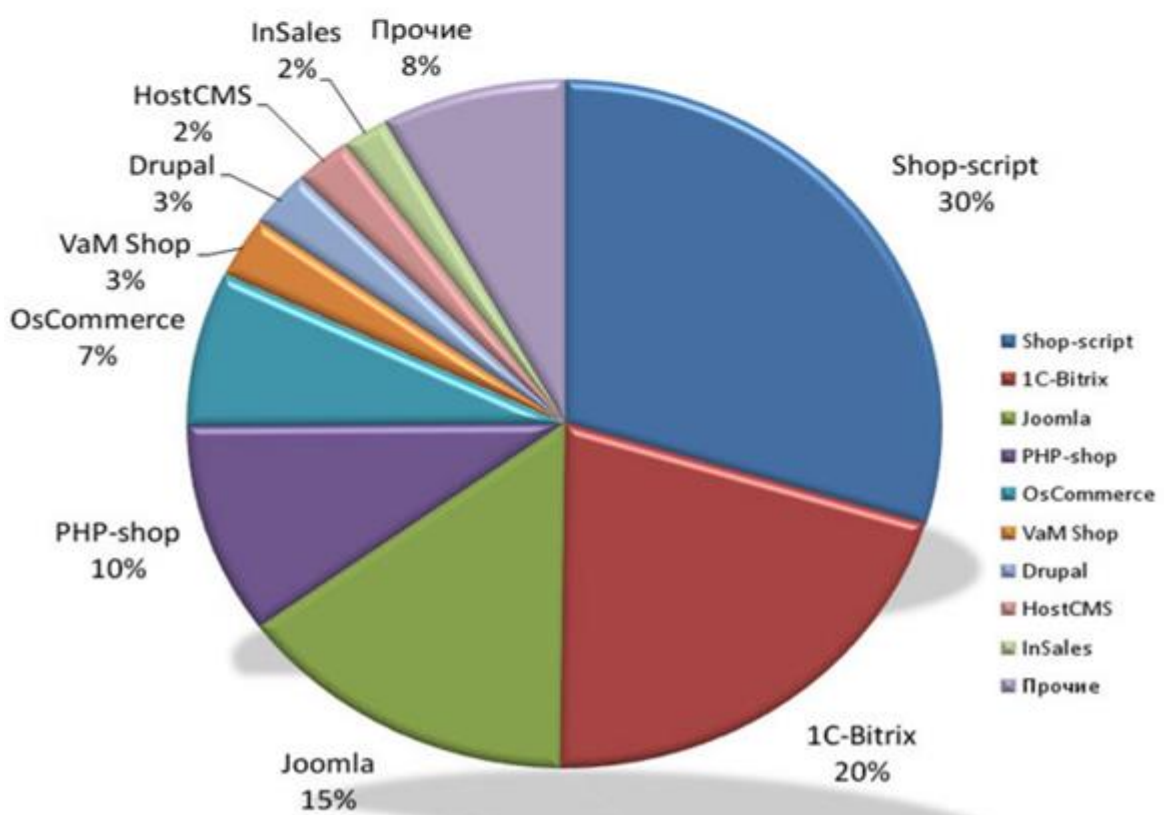
PrestaShop yana bir yosh proektlardan biri. EOKDT bo‘lish bilan birga, juda ham kichik hajmli va yengildir (1.1 versiyasi 2MB atrofida). Bir qancha to‘lov tizimlarida ishlaydi, xususan, O‘zbekistondagi hozirgi holat uchun juda ham mos bo‘lgan, COD – buyurtma manzilga olib borilgach to‘lovni amalga oshirish tizimi ham mavjud.

Oxirgi 6-7 yil ichida onlayn internet do'konlar uchun ko'plab platformalar yaratilgan va rivojlantirilgan bo'lsa ularning aksaryati ochiq kodli (open source) texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan. Eng mashxur shopping cart tizimlari sifatida Magento, PrestaShop, OpenCart, ZenCart, UberCart kabilarni keltirish mumkin. Quyida ularning dunyo bo'yicha yillik ulushi ko'rsatilgan:

Research powered by aheadWorks
www.ecommerce.aheadworks.com

aheadWorks
 Magento Extensions & Development

2.3 Foydalanuvchilar uchun qo'llanma

Foydalanuvchilar uchun qo'llanma ikki qismga bolinadi foydalanuvchi va administrator. Saytga kirgan foydalanuvchiga faqatgina bo'limlar, tovarlar, xizmatlarni ko'rish imkoni berilgan. Administrator sahifasida saytga malumot kiritish, malumotni o'chirish, malumotni yangilash kabi imkoniyatlarga egadir.

Foydalanuvchi uchun qo'llanma bosh sahifa (3.1-rasm).

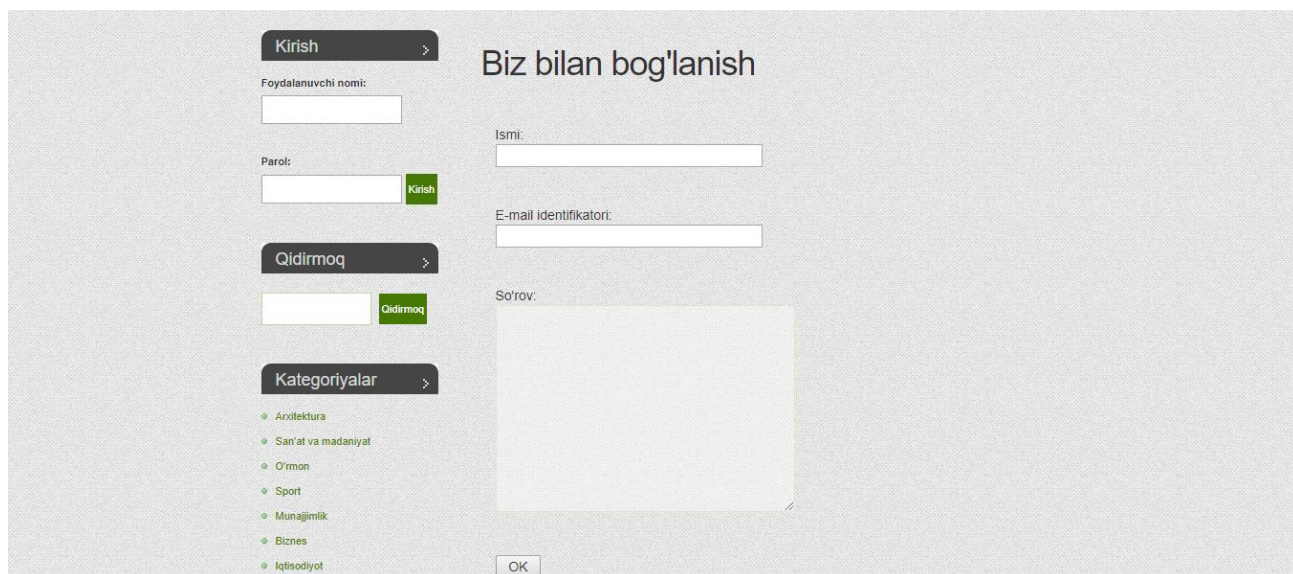

3.1-rasm.Bosh oyna.

Ro'yhatdan o'tish sahifasi – ushbu sahifadan saytdan foydalanish uchun ro'yhatdan o'tildi. (3.2-rasm).

3.2-rasm.Ro'yhatdan o'tish sahifasi.

Biz bilan bog'lanish - sahifasida savol va boshqa muammolar bo'lganda foydalanish mumkin (3.3-rasm).

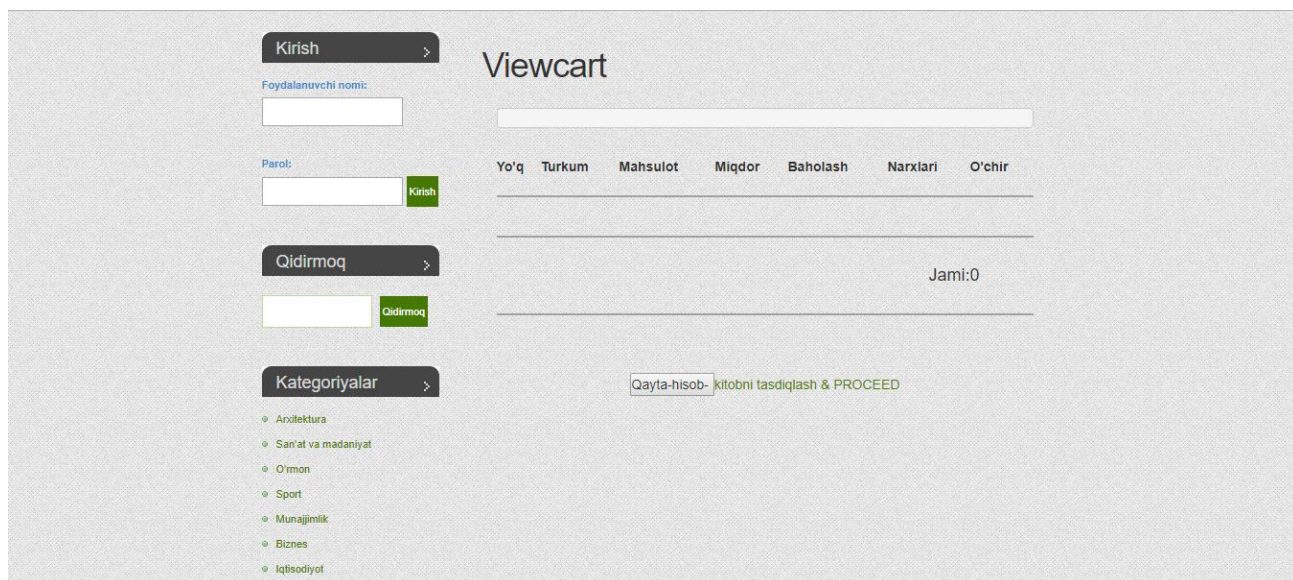
3.3-rasm.Biz bilan bog'lanish

Biz haqimizda - sahifasi bu sahifada ko'rsatiladigan xizmatlar haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. (3.4-rasm).

3.4-rasm.Biz haqimizda.

Savat - sahifasida tanlangan kitoblar o'rin egallagan bo'ladi. Belgilangan puli to'langandan so'ng ko'rsatilgan manzilga yetkazib beriladi. (3.4-rasm).

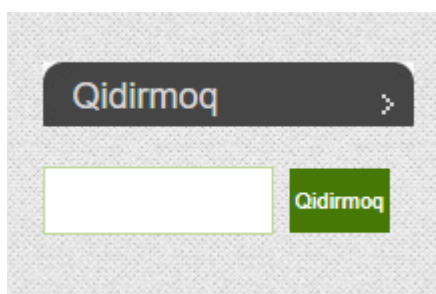
3.5-rasm.Savat

Arxitektura - bu sahifada arxitekturaga oid kitoblar jamlangan(3.6-rasm).

3.6-rasm.Arxitektura.

Qidiruv – sahifasida sayt bo`ylab kerakli kitoblarni qidiruv imkoni mavjud (3.6-rasm).

3.6-rasm.Qidiruv.

2.4 Kompyuter xonalarida ish joyiga qo'yiladigan ergonomik talablar

Kompyuterni xonada to'g'ri joylashtirish va to'g'ri loyixalanib, o'rnatilgan yoritgichlar foydalanuvchini ko'rishini yaxshi ta'minlaydi, asab tizimiga qo'shimcha zo'riqish bermaydi, operatorni normallashi faoliyatini ta'minlaydi, ish jarayonidagi xatolarni keskin kamaytiradi. Kompyuterlarni alohida xonalarga 5-6 displaydan ortiq bo'lmagan xolda joylashtirish tavsiya qilinadi. Bu eng avvalo mikroiklimni yo'l qo'yilgan qiymatlari parametrlarini ta'minlashga imkon beradi. Sanitar normalarga muvofiq bitta foydalanuvchi uchun 5m² maydon, hajmi 20m³ dan kam bo'lmasligi kerak. Gigienik nuqtai nuqtai nazardan kompyuterni shunday joylashtirish kerakki, ekrandan ko'zni ko'targanda, xonadagi eng uzoqda joylashgan narsa ham ko'rsin. Operatorning ish joyini kirish eshigiga yuzi qaragan holda joylashtirish eng samarali hisoblanadi. Eng uzoq masofaga nigohni o'tkazish imkoni kompyuterda ishlagandagi ko'rish tizimining og'irligini kamaytirishni eng samarali usuli hisoblanadi. Ish joylarini kompyuterdan devorgacha bo'lgan masofa 1m dan kam bo'lmagan holda xonaning burchaklariga yoki devorga qaratib joylashtirish, derazadan tushgan yorug'lik ko'z uchun ortiqcha zo'riqish bo'lmasligiga yordam beradi. Shuning uchun ham kompyuterni derazaga qaratib joylashtirmaslik darkor. Agar bir xonada bir necha komp'yuterlar joylashgan bo'lsa, elektromagnit nurlarning ta'sirini kamaytirish uchun bir manitor ekranidan ikkinchisining orqa devorigacha masofa 2m dan kam bo'lmasligi kerak.

Sanitar qoidalarga muvofiq shaxsiy kompyuterlar joylashgan xonada aralash yoritilganlik, ya'ni tabiiy va sun'iy bo'lishi kerak. Tabiiy yoritilganlik iloji boricha shimolga va shimoliy sharqqa yo'naltirilgan bo'lishi, imkoni bo'lmasa, jadal quyosh nuri janubiy va g'arbiy derazalardan yaltillashlar yuzaga keltirmasligi va ishlashga xalaqit qilmasligi uchun derazalarni pardalar, jalyuzlar yoki tashqi to'sqichlar bilan ta'minlash kerak. Ish joyi derazaga nisbatan yonlanmasiga joylashgan bo'lib, tabiiy yorug'lik chap tarafdin tushishi maqsadga muvofiq. Kompyuterlar shunday joylashishi kerakki, yoniq ekran boshqa operatorning ko'rish maydoniga tushmasligi, ekranda tabiiy va sun'iy yoritilganlikning aksidan yaltillashlar bo'lmasligi kerak.

Ko'rish sharoitini baxolash uchun yaltillaganlik tushunchasi kiritiladi. Yaltillaganlik-ko'rish funkciyasini buzilishiga olib keluvchi yaltillagan yuzlarning kuchaygan yorug'ligi bo'lib, ob'ektni ko'rishni yomonlashtiradi. Yaltillamaslikning birligi- kg/m^2 . 30 ming kg/m^2 ga teng yorug'lik ko'zni ko'r qiladi. Yaltillaganlik haddan tashqari asabiylashuvini yuzaga keltiradi. Shuning uchun sanitar qoidalar yorug'lik keltiradi. Shuning uchun sanitar qoidalar yorug'lik manbaidan to'g'ridan-to'g'ri paydo bo'ladigan yaltillaganlikni chegaralaydi. Deraza, yoritgichlardan tushgan yorug'lik ko'rish maydonida 200 kg/m^2 dan oshmasligi kerak. Ekran, stol, klaviatura kabi ish yuzasidan qaytgan nurlardan hosil bo'ladigan yaltillaganliklarni ham chegaralash kerak. Bu yoritgichlarni to'g'ri tanlab, ish o'rinlarini tabiiy va sun'iy yoritgichlarga nisbatan to'g'ri joylashtirish hisobiga amalga oshadi, bunda yaltillashlarning yorug'ligi displey ekranida 40 kg/m^2 dan oshmasligi kerak.

Mutaxassislarning tavsiyasiga ko'ra devorlar, mebellar och sut rangda, shipdan nur qaytarish koefficienti 0.7- 0.8, devordan va poldan 0.6 va 0.3 bo'lishi kerak. Bunga shipni oq ranga, devorlarni och sariq va qizg'ish ranga bo'yash natijasida erishish mumkin. Umumiy yoritish uchun lyuminescent lampalar ishlatilishi natijasida ulardan yorug'lik oqimi kuchlanishining o'zgarishiga qattiq bog'liq bo'lganligi sababli yoritilganlikning tebranishi yuzaga keladi, bu o'z yo'lida ko'zni har safar adaptatsiya qilishiga, toliqishiga olib keladi. Shuning uchun mahalliy va umumiy yoritgichlar sifatida yuqori chastotali, yonishini nazorat qiluvchi uskunalı gazozaryadli lampalar ishlatilishi kerak. To'g'ri tanlangan, ya'ni eng kamida Shveciya o'lchovlar va sinovlar Milliy komiteti tomonidan qabul qilingan MRK(II) talablariga javob beradigan va kerakli sertifikatı bo'lgan Kompyuterlarda ishlaganda foydalanuvchi sog'lig'ini saqlash maqsadida quyidagi qiyin bo'lmagan qoidalarga rioya qilish kerak:

- ish joyi qulay bo'lishi va tayanch-harakat apparatini hamda qon almashishini normal ishlashini ta'minlash kerak;

- kun davomida videoterminalda umumiy ishlash davomiyligi 4 soatdan oshmasligi, videoterminalda uzluksiz ishlash 1.5-2 soatdan ko'p bo'lmasligi, har bir

soat ishdan so'ng kamida 10-15 minut tanaffuz qilish, shu paytda o'rindan turib, ko'z, bel, qo'l va oyoq uchun maxsus mashqlar qilish kerak.

- normal ko'rish qobiliyatida ko'z ekrandan qo'l cho'zganchalik (ya'ni 60-70 smdan kam bo'lmagan) masofada bo'lishi va yiliga kamida bir marotaba ko'z vrachiga tekshirtirib turish kerak;
- bir soat mobaynida 10 mingdan ortiq klavishni bosish kerak emas;
- manitor ekranida yaltillashlar paydo bo'lishiga yo'q qo'yilmasligi kerak;
- homilador ayollarning Kompyuterda ishlashiga ruxsat berilmaydi.

Aloqa korxonalarini yong`inga portlashga havfi boyicha toifalanishi.

Har bir aloqa korxonasi uning ishlab chiqarish texnologiyasi ishlatadigan hom-ashyosi, chiqaradigan mahsuloti va joylashgan binolarning konstukciyasiga ko'ra yong`in chiqishiga, portlashiga va yong`in chiqqan taqdirda uning tarqalishiga, yong`inning asoratiga asoslangan holida yong`inga va portlashga xavfli darajasi belgilaniladi. Qurilish norma va qoidalariga asosan korxonalar, skladlar va portlash xavfi bo'yicha beshta toifaga bo'linadi.

A toifa- yong`inga va portlashga xavfli korxona. Bularga suv, kislorod va bir-biri bilan birikish natijasida portlash va yonishi mumkin bo'lgan moddalarni ishlatadigan korxonalari: alangalanish kuyi chegarasi xonadagi havo xajmiga nisbatn 10% miqdorni tashkil qilishi mumkin bo'lgan yonuvchi gazlarni ishlatadigan korxonalar: xona xajmiga nisbatan 5% miqdorni tashkil qilishi mumkin bo'lgan va bug`laning alangalanish xarorati 28 s gacha bo'lgan suyuqliklar bilan ish olib boradigan korxonalar. Ular oltingugurtli uglerod, efir, aceton va boshqa shunga o'xshash moddalr oladigan korxonalar.

B toifa - yong`inga va portlashga xavfli korxona. Bu toifaga kuyi alangalanish chegarasi havo xajmiga nisbatan 10 %dan ortiq bo'lgan yonuvchi gazlar bilan ish olib boradilar. shuningdek chaqnash xarorati 28 S dan 61 S gacha bo'lgan suyuqliklar xamda ishlab chiqarish jarayonida chaqnash xaroratigacha suyuqliklar Bilan ishlaydigan va changlar xona xajmining 5% dan ko'proq miqdorida to'planaldigan. portlovchi aralashma hosil qilishi mumkin bo'lgan sanoat

korxonalri kiradi. Mana shunday sanoat korxonalari sirasiga ammiak xaydovchi kompressor stanciyalari, detallarni kerasin bilan yuvib tozlash korxonalri kiradi.

V toifa- yong`inga xavfli toifa. Bu toifaga bug`larning chaqnash harorati 61 s dan yuqori bo`lgan suyuqliklar, quyi alanganish chegarsi 65g/m<sup>3</sup> dan ortiq bo`lgan yonuvchi changlar va tolalar. Shuningdek kislorod bilan birikkan holda yonuvchi moddalar va qattiq yonuvchi moddalar bilan ishlovchi korxonalar kiradi. Ko`mir kukuni hosil qiluvchi, yog`ochsozlik korxonalri kiradi.

G toifa- yong`inga xavfli toifa. Bu toifaga yonmaydigan jism materiallarga, qizdirib, cho`g`latib va eritib ishlov beradigan va ishlov berish davomida nurli issiqlik, uchqun va alanga chiqarish mumkin bo`lgan, qattiq, suyuq va gazsimon moddalr yoqilg`i sifatida ishlatiladigan korxonalar. Qozonxonalar, eritish va quyish cexlari, metal cexlari kiradi.

D toifa- yong`inga xavfsiz toifa bunga yonmaydigan jismlar va materiallarga sovuq ishlov beradigan korxonalar kiradi. Qurilish, mashinasozlik korxonalari.

Korxonalarni loyhalashda va qurishda yong`inga qarshi kurash tadbirlari.

Korxonalarni qurish va loyhalashda uning bajaradigan ish mohiyatidan kelib chiqadigan talablaridan. unga texnik mustaxkamlik sanitariya-gigena va iqtisodiy talablardan tashqari unga yong`in xavfi va yong`inga qarishi tura olish talablari xam qo`yiladi. Davlat standartlariga asosan hamma qurilish konstrukciyalari yonishi bo`yicha uch gruppaga birlinadi.

Yonmaydigan konstrukciyalar- bunga katta harorat yoki alanga ta`sirida yonib, kulga yoki ko`mirga aylanmaydigan yurilish konstrukciyalari kiradi. Maslan metall konstrukciyalari, va mineral materiallari.

Qiyin yonadigan konstrukciyalar- bunga katta xarorat yoki kuchli alanga doimiy ta`sir etganda tutab yonadigan, alanga ta`siri yo`qalishi bilan o`chadigan sanoat konstrukciyalari kiradi. Bularga misol qilib o`tga qarshi ishlov berilgan yog`och konstrukciyalar va chiqindilardan tayyorlangan yarim organik va yarim meniral moddalardan tayyorlangan konstrukciyalar.

Yonadigan konstrukciyalar- bularga alaga yoki katta xarorat yondiruvchi vosita bo`lib keyoin alaga olib ketilgandan keyin ham yonishda davom etadigan

konstrukciyalar kiradi. Bularga yog'och materiallari .qurilishda ishlatiladigan turli tuman plasmassalar kiradi

Konstrukciyalarning o'tga chidamliligi soatlarda belgilaniladi. Mana shu chegar soatlarning kattaligiga qarab kurilish konstukciyalarining o'tga chidamlilik darajasi belgilaniladi va ular rim raqami bilan belgilaniladi I.II.III.IV.V.

I darajadagi o'tga chidamlilikka ega bo'lgan binolar asosiy devorlari Zina poya maydonlari va kolonnalarining o'tga chidamlilik chegarasi 2.5 soatdan kam bo'lmasligi. tashqi devor va oroliq devorlar 0.5 soatdan kam bo'lmaslik kerak. II - darajadagi binoalr esa yuqoridagi ko'rsatgichlari 2.1 va 0.25 soatni tashkil qiladi. O'tga chidamligi III bo'lgan binolarning hamma qismlari yonmaydigan bo'ladi. Binolarning poydevorlari qiyin yonadigan va tomlari ko'taruvchi konstrukciyaga ega bo'lgan yonadigan bo'lishi kerak.

IV darajali binolarda katta binoni qismlarga ajratadigan eshik-derazasiz maxsus yong'inga qarshi idevorlari yonmaydigan bo'ladi. V darajadagi binolar uchun esa o'tga chidamlilikning minimal miqdori belgilanmaydi.

Qurilish konstrukciyalarini o'tga chidamlilik darajsini ortirish imkoniyatlari mavjud Maslan, metallarni o'tga chidamliligi nihoyatda past bo'lib 15-20 min. Ichida egilib -bukilib ketadi, agar o'tga chidamli bo'yoqlar bilan bo'yalsa chidamliligi bir muncha ortadi. alebaster yoki cement aralashmalari bilan suvalsa uning o'tga chidamliligi 1 soatga ortadi, agar gips plitalari bilan qoplasak, plitalar qalinligi 6 sm dan kam bo'lmasa, ularning o'tga chidamliligi 3 soatga etadi.

Yog'och konstruksiyalarni o'tga chidamliligini oshirishga uni suvash va qalinligi 20 mm bo'lishi kerak shunda o'tga chidamliligi 20-25 minutga etadi. Yana yog'ochni o'tga chidamliligini oshirishda antiprin deb ataluvchi yog'och ustiga sepiladi, bu preparat yog` va shimilib yonishini qiyinlashtiradi.

Yong`in havfsizligi

Yong`inlar aloqa korxonalari , xalk xo'jaliginingxamma tarmoqlari, qishloq xujaligi va turar joylarda yuz berishi mumkin bo'lgan,etkazadigan zarari jihatidan tabiiy ofatlarga tenglashishi mumkin bulgan hodisa xisoblanadi. Yong`inlar katta moddiy zarar keltirishi bilan birga , ogir baxtsiz xodisalar , zaharlanish ,kuyish natijasida kishilar hayotini olib ketgan hollar ko'plab uchraydi .

Shuning uchun ham yong`inga qarshi kurash barcha fukarolarning umumiy burchi hisoblanadi va bu ishlar davlat miqyosida amalga oshiriladi.

Umuman yongin chikmasligini taʼminlash , yongin chiqqan taqdirda ham uning rivojlanib, tarkalib ketishining oldini olish, moddiy boyliklarni inson salomatligi va uning xayotini saklab kolishga karatilgan chora tadbirlar bulib , bu masalalar mexnatni muxofaza kilishning tarkibiy kismi xisoblanadi .

Bizning vazifamiz yong`in haqida asosiy tushunchalar berish bilan birga, unga qarshi samarali kurash olib borish, yong`inni uchirishda qo'llaniladigan birlamchi vositalar , har xil tadbirlar bilan o'quvchilarni tanishtirishga qaratilgan .

Yong`inning sabablari: isitish pechlarini kurish yoki ishlatish qoidalarini buzish, ishlab chiqarish yoki uyda olovni ehtiyotsizlik bilan ishlatish, kerosin bilan ishlayotganda yoritish yoki qizdirish asboblaridan noto'g`ri foydalanish yoki noto'g`ri o'rnatish.yashin yoki statik elektr razryadlarini ishlatish. Mashinalar va ishlab chiqarish jixozlaring nosozligi xamda ularni ishlatish qoidalariga roya qilmaslik sabab bo'ladi.

Yong`ini oldini olish uchun tadbirlar: tashkiliy, texnikaviy tadbirlar qo'llash kerak bo'ladi.

Xulosa

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki ushbu bitiruv malakaviy ishi orqali qo`ygan masalalar bajarildi yani:

- ✓ Web- sayt yaratishda ishlatiladigan dasturiy vositalar va dasturlash tillar, ya'ni HTML5, CSS3 va PHP, Yii framework texnologiyalari va MySQL ma'lumotlar bazasi o'rganildi.
- ✓ Web-saytni yaratish jarayonlari, bosqichlarini va texnologiyalari bilan tanishildi.
- ✓ Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida web sayt arxetekturasi ishlab chiqildi.
- ✓ MySQL yordamida web-saytning ma'lumotlar bazasini ishlab chiqildi.
- ✓ O'rganilgan va tahlil qilingan bilimlar asosida saytni dasturiy kodi php,javaScript dastulash tilari va Yii framework texnologiyasi yordamida yozib chiqildi.
- ✓ Web saytdan foydalanish bo'yicha administrator, foydalanivchi uchun qo'llanma yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi “Axborot texnologiyalari va kommunikatsyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5349-son farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida”gi PQ-3549-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi prezidentining qarori kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risidagi PQ-3271-son qaror.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» 2002 yil 30 iyundagi 200-son Qarori
5. Axborot tizimlari fanidan ma'ruzalar matni. Zaynalov N., Abdurashidov A., Karimov A. Samarqand 2013 y.
6. M.Bellinaso, “ASP.Net 2.0 Website Programming: Problem – Desing –
7. Solution”, “WroxPress” 2006 й.
8. “Web Application Development with Yii and PHP” Jeffrey Winesett November 2012
9. Axborot tizimlari fanidan ma'ruzalar matni. Jumayev J. Buxoro 2017.
10. Xalqaro moliya munosabatlari. F. Maxlup. Toshkent 2014.

Internet resurslari.

1. <http://www.uz>.
2. <http://www.google.co.uz>
3. <http://lex.uz/docs/3338600>